

RECREATIE EN TOERISME IN DE GREVELINGEN; Een economische analyse

April 1997

COPIE: L5-469
DO NO. C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	9
1.1 Achtergrond en probleemstelling	9
1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen	9
1.3 Keuze en beschrijving van het onderzoeksgebied	10
1.4 Opzet van het rapport	13
2. METHODE	15
2.1 Inleiding	15
2.2 De enquête	15
2.2.1 Inleiding	15
2.2.2 Afbakening	16
2.2.3 Opzet en verwerking van de enquête	18
2.2.4 Onderzoekspopulatie	19
2.2.5 Keuze enquêtelocaties en steekproef	21
2.2.6 Uitvoering van het veldwerk	22
2.2.7 Betrouwbaarheid	23
2.3 De input-outputanalyse	24
2.3.1 Inleiding	24
2.3.2 Methodiek	24
2.3.3 Input-outputtabel voor Zeeland	26
3. KENMERKEN VAN DE RECREANTEN	28
3.1 Inleiding	28
3.2 Verdeling naar activiteit en type recreant	28
3.3 Persoonskenmerken	29
3.4 Reisgezelschap	31
3.5 Vervoer en accommodatie	31
3.6 Grevelingen als reisdoel	33
4. BESTEDINGEN	35
4.1 Inleiding	35
4.2 Bestedingen	36
4.2.1 Vervoer	36
4.2.2 Horeca	37
4.2.3 Cultuur en recreatief winkelen	38
4.2.4 Boodschappen	39
4.2.5 Huur recreatiegoederen	40
4.2.6 Accommodatie	40
4.3 Gemiddelde bestedingen per recreant	41
4.3.1 Bestedingen naar type recreant	41
4.3.2 Bestedingen naar recreatieactiviteit	42
4.3.3 Bestedingen naar nationaliteit	43
4.3.4 Significantie van bestedingsverschillen	44
4.4 Totale bestedingen Grevelingen	46
4.5 Geografische verdeling bestedingen	47

	Blz.
5. RESULTATEN INPUT-OUTPUTANALYSE	49
5.1 Inleiding	49
5.2 Inkomen	50
5.3 Werkgelegenheid	51
6. SLOTBESCHOUWING	53
LITERATUUR	56
BIJLAGEN	59
1. Begrippenlijst	60
2. Totaaloverzicht enquêtedata, -locaties en het weer	62
3. Enquête	63

WOORD VOORAF

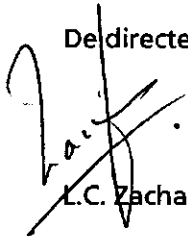
In het kader van het DLO-onderzoeksprogramma "Recreatie en Toerisme" heeft het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) onderzoek verricht naar de economische betekenis van recreatie en toerisme in de Grevelingen.

Het onderzoek is uitgevoerd door J.L. Teeuwen en drs. M.G.A. van Leeuwen. Medewerking aan de opzet, uitvoering en verwerking van enquêtes werd met name verleend door E.A.J. Zwambag, C.M. de Zwijger-de Brabander en O.D. Visser-Kolhoe en verder overige medewerkers en tijdelijke krachten van de afdeling Structuuronderzoek van LEI-DLO.

Onze dank gaat uit naar de leden van de begeleidingscommissie, dhr. ing. J. Lodders, directeur van Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen en dhr. ir. R.J. Brouwer van de Directie Zuidwest, voor hun inbreng in het onderzoek.

Verder zijn wij veel dank verschuldigd aan al degenen die bereid waren de enquêtes te woord te staan.

Den Haag, april 1997

De directeur,

L.C. Zachariasse

SAMENVATTING

Achtergrond, doelstelling en aanpak

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) schetst in haar rijksnota "Kiezen voor recreatie; beleidsnota openluchtrecreatie 1992-2010" dat de plaats voor recreatie binnen het ruimtelijke, economische en sociale krachtenveld gewaarborgd moet blijven. Als een van de hoofdlijnen van beleid wordt dan ook de versterking van het economisch functioneren van de toeristische sector aangegeven, waarbij het economisch belang van de sector recreatie en toerisme beter tot uitdrukking moet komen.

Dit onderzoek heeft ten eerste het doel om een bijdrage te leveren aan methodeontwikkeling voor de bepaling van de betekenis van toeristische en recreatieve voorzieningen voor de regionale economie, waarbij aanbevelingen worden gedaan voor de aanpak van soortgelijk toekomstig onderzoek. Ten tweede is het onderzoek gericht op het inzicht geven in de regionaal-economische betekenis van de Grevelingen vanuit het oogpunt van recreatie en toerisme.

De regionaal-economische betekenis van de Grevelingen wordt in dit rapport beschreven in termen van werkgelegenheid en inkomen. Dit gebeurt in twee stappen:

- a. de omvang van de directe toeristisch-recreatieve bestedingen wordt geschat op basis van een bestedingsenquête onder recreanten in de Grevelingen;
- b. de uiteindelijke effecten van die bestedingen op de regionale economie worden berekend met behulp van een input-outputanalyse en vertaald in termen van werkgelegenheid en inkomen.

Onderzoekspopulatie

Het onderzoek richt zich op degenen die gebruikmaken van de recreatieve voorzieningen in de Grevelingen. Hieronder vallen alle bezoekers, inclusief bewoners uit de directe omgeving, zolang de beweegreden om ernaar toe te gaan maar recreatief van aard is. In deze studie richten we ons op oeverrecreanten, surfers en watersporters. Daarnaast is onderscheid gemaakt naar dag- en verblijfsrecreanten.

Op basis van telgegevens van het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen is het totaalbezoek aan de Grevelingen voor oeverrecreatie en surfen geraamd op 1,3 miljoen gebruiksdagen per jaar. Het totaal is inclusief surfers, aangezien over deze groep recreanten geen aparte telgegevens beschikbaar zijn. Het totaalbezoek door watersporters is verdeeld naar vaste-ligplaatshouders en passanten. Door vaste-ligplaatshouders (3.700 plaatsen, gemiddeld 11.000 gebruikers) wordt gedurende 522.500 dagen gebruikgemaakt van de Grevelingen, gebaseerd op een geraamde gemiddelde verblijfsduur van 47,5 dagen per jaar. Het aantal dagen dat passanten doorbrengen in de Grevelingen is geschat op 376.500 dagen, gebaseerd op tellingen door Rijkswaterstaat bij de sluis van Bruinisse. Totaal komt het aantal gebruiksdagen van de Grevelingen neer op circa 2.230.300 dagen.

Methode

De enquête bestond uit een gestructureerde vragenlijst, waarbij de antwoorden zoveel mogelijk voorgecodeerd waren. De enquêtes zijn afgenomen op verschillende soorten locaties. Hierbij is gekozen voor jachthavens en watersporteilanden om de watersporters te bereiken, surfstranden vanwege de surfers en zwemstrandjes en dagrecreatieterrainen om de verschillende oeverrecreanten in het onderzoek te betrekken.

De locaties zijn zoveel mogelijk verspreid over de Grevelingen geselecteerd, waarbij mede gekeken is naar het bezoekersaantal om een voldoende grote populatie per locatie te hebben. Tevens is getracht zoveel mogelijk de locaties op beide aangrenzende eilanden

mee te nemen, om de uitslagen met betrekking tot de bestemming van de bestedingen zo min mogelijk te beïnvloeden.

Het enquête-instrument is gebruikt om de directe toeristische en recreatieve bestedingen van de Grevelingen te kwantificeren. Deze informatie vormt vervolgens de input voor de input-outputanalyse, zodat inzicht kan worden verkregen in de economische uitstralingseffecten (direct en indirect) van het recreatiegebied. Hiervoor is een regionale input-outputtabel voor Zeeland opgesteld, om de voor Zeeland specifieke interdependenties tussen bedrijven en met andere regio's in de berekeningen mee te kunnen nemen.

Bestedingen

Het gaat in dit onderzoek niet om bestedingen in de Grevelingen, maar om de uitgaven die bezoekers aan de Grevelingen doen gedurende een vakantie of dagtocht. Het betreft zowel bestedingen in het onderzoeksgebied als erbuiten. De bestedingen worden gespecificeerd naar de uitgavencategorieën vervoer, horeca, cultuur, recreatief winkelen, boodschappen, huur recreatiegoederen en accommodatie.

Gemiddeld wordt aan een dagje uit in het kader van de Grevelingen *f* 29,69 uitgegeven. De dagrecreanten geven gemiddeld *f* 17,43 uit, met als belangrijkste kostenpost het vervoer. De verblijfsrecreanten besteden een gemiddeld bedrag van *f* 34,85 per dag, waarbij horeca de belangrijkste uitgavencategorie is.

Als gekeken wordt naar de verdeling naar activiteit, dan besteden de surfers en watersporters anderhalf keer zoveel dan de oeverrecreanten. Oeverrecreanten hebben een gemiddelde dagbesteding van *f* 22,47. Percentueel wordt hiervan het grootste gedeelte uitgegeven aan vervoer en accommodatie. De surfers hebben een dagbesteding van gemiddeld *f* 34,45, met als belangrijkste uitgavencategorie het vervoer. De watersporters tenslotte geven op een dag gemiddeld *f* 34,00 uit, waarbij het grootste aandeel gaat naar de horeca.

Door vermenigvuldiging van bovenstaande bedragen met het totaalbezoek per jaar zijn de bestedingen over een jaar berekend. Per jaar wordt er via recreatie in en gegeneerd door de Grevelingen ruim 73 miljoen gulden aan directe bestedingen uitgegeven.

Als de regionale spreiding van de bestedingen bekeken wordt, dan blijkt dat de uitgaven vrijwel allemaal in een straal van 65 km hemelsbreed rond de Grevelingen terechtkomen. Als gekeken wordt naar de bestedingen op de twee aangrenzende eilanden, dan blijkt dat van die bestedingen, exclusief accommodatiekosten, 60% terechtkomt op Schouwen-Duiveland en 15% op Goeree-Overflakkee. Inclusief accommodatiekosten genereert Schouwen-Duiveland bijna 50% en Goeree-Overflakkee 41% van de bestedingen.

Werkgelegenheid en inkomen

De directe bestedingen van de Grevelingen kunnen, na aftrek van BTW, via de input-outputanalyse worden vertaald in inkomen en werkgelegenheid (direct en indirect) die met het gebied samenhangen. Het totale bestedingsbedrag exclusief BTW bedraagt ruim 64 miljoen gulden. De bestedingen worden gespecificeerd naar de bedrijfstakken horeca (accommodatie, consumpties), recreatie (cultuur, huur recreatiegoederen, accommodatie jachthavens), transport en handel (recreatief winkelen, boodschappen).

De 64 miljoen gulden aan directe bestedingen van de Grevelingen genereren een totaal inkomen van bijna 44 miljoen gulden, waarvan 77% direct inkomen en 23% indirect inkomen. De totale werkgelegenheid is geraamd op 540 arbeidsjaren, waarvan ruim viervijfde deel directe werkgelegenheid betreft.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond en probleemstelling

De recreatiemogelijkheden in ons land zijn niet als vanzelf ontstaan en zullen ook niet uit zichzelf in stand blijven. Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) schetst in haar rijksnota "Kiezen voor recreatie; beleidsnota openluchtrecreatie 1992-2010" dat de plaats voor recreatie binnen het ruimtelijke, economische en sociale krachtenveld gewaarborgd moet blijven. Naast functies als woningbouw, economische bedrijvigheid, infrastructuur, landbouw en natuur moet er voldoende ruimte blijven voor recreatie. Het economisch belang van de sector is hierbij een belangrijk motief.

Vanuit het Ministerie van LNV wordt als een van de hoofdlijnen van beleid dan ook de versterking van het economisch functioneren van de toeristische sector aangegeven, waarbij het economisch belang van de sector recreatie en toerisme beter tot uitdrukking moet komen.

Voor de uitvoering van dit beleid zal het Ministerie "slechts" op hoofdlijnen sturing geven. Het openluchtrecreatiebeleid maakt een omslagperiode door. Bestuurlijk is er een verschuiving richting regio. Niet "Den Haag" maar provincie of gemeente is aanspreekpunt voor zaken die de eigen leefomgeving betreffen.

De decentralisatie van beleid en taken van rijk naar provincies en gemeenten heeft grote gevolgen voor de sector. Het gewicht van de lagere overheden op het gebied van recreatie en toerisme neemt sterk toe. Tot voor kort liep de belangenbehartiging van de sector langs de lijnen van de (grotere) organisaties en was voor een belangrijk deel gericht op het rijk.

Nu door decentralisatie de provincies en gemeenten een prominente rol op het gebied van recreatie en toerisme hebben gekregen, vereist dat tevens decentralisatie van het instrumentarium. Er is echter sprake van een tekort aan economische gegevens op dit niveau en ook methoden voor berekening van het economisch belang van de sector op regionaal niveau zijn niet sterk ontwikkeld.

Het onderzoek binnen LEI-DLO richt zich onder andere op het ontwikkelen van een methodiek voor de bepaling van de betekenis van toeristische en recreatieve voorzieningen voor de regionale economie. De eerste aanzet daartoe vormde een literatuurstudie (Teeuwen, 1997), die heeft geresulteerd in de opzet van een voorlopige aanpak van een dergelijk onderzoek door middel van een bestedingsenquête en een input-outputanalyse. Deze opzet wordt toegepast in de proefregio Grevelingen, waarna een evaluatie plaats zal vinden waaruit lering getrokken kan worden voor toekomstige projecten.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

Het onderzoek heeft twee doeleneinden:

- a. ten eerste richt het onderzoek zich op de praktische toepassing en verdere ontwikkeling van de gekozen methodiek ten aanzien van economische effectenberekening binnen de sector recreatie en toerisme. Doel hiervan is het leveren van een bijdrage aan methodeontwikkeling voor de bepaling van de betekenis van toeristische en recreatieve voorzieningen voor de regionale economie, waarbij aanbevelingen worden gedaan voor de aanpak van soortgelijk toekomstig onderzoek;
- b. ten tweede is het onderzoek gericht op het leveren van bruikbare resultaten voor de proefregio waarbinnen de methodiek wordt toegepast. De doelstelling is inzicht te geven in de regionaal-economische betekenis van de Grevelingen vanuit het oogpunt van recreatie en toerisme. Dit houdt in dat door middel van onder meer

werkgelegenheids- en inkomenscijfers de betekenis van recreatie en toerisme in het gebied wordt aangegeven.

Om de doelstellingen te verwezenlijken, moet antwoord worden gegeven op de volgende vragen:

- a.
  - hoe werkt de gekozen methode in de praktijk?
  - zijn er belangrijke bestedingsverschillen tussen diverse recreatievormen?
  - zijn er belangrijke bestedingsverschillen tussen week- en weekenddagen?
  - zijn er belangrijke bestedingsverschillen tussen hoog- en naseizoen?
  - zijn er belangrijke bestedingsverschillen tussen enquêtelocaties?
  - wat zijn aandachtspunten voor toekomstig onderzoek?

Uit de gekozen opzet moet blijken of er belangrijke verschillen bestaan tussen recreatievormen, week- en weekenddagen en hoog- en naseizoen. Op deze wijze kan onderzocht worden of er tijd en menskracht bespaard kan worden in vervolgonderzoek, of enquêtedagen onwillekeurig gekozen kunnen worden en of met een minimum aan enquêtes volstaan kan worden voor representatieve uitkomsten.

- b.
  - Wat zijn de (totaal)bestedingen van recreanten en toeristen die het gebied bezoeken?
  - waar komen de bestedingen terecht?
    - binnen welke straal wordt geprofiteerd van recreatie naar de Grevelingen?
    - hoeveel werkgelegenheid en inkomen ontstaat er via deze bestedingen?

Niet de bestedingen *in* de Grevelingen, maar de uitgaven die bezoekers aan de Grevelingen doen gedurende een vakantie of dagtocht vormen de basis voor de berekening van de economische betekenis van de Grevelingen. Zowel bestedingen in het onderzoeksgebied als erbuiten (in de regio of in een nog groter gebied) vallen in het onderzoek.

1.3 Keuze en beschrijving van het onderzoeksgebied

Voor de toepassing van de gekozen methodiek is een proefregio vastgesteld. In samenspraak met diverse deskundigen uit de sector R&T en bij het Ministerie van LNV is een lijst samengesteld van potentiële gebieden. Op basis van enkele criteria heeft LEI-DLO gekozen voor de Grevelingen als proefregio.

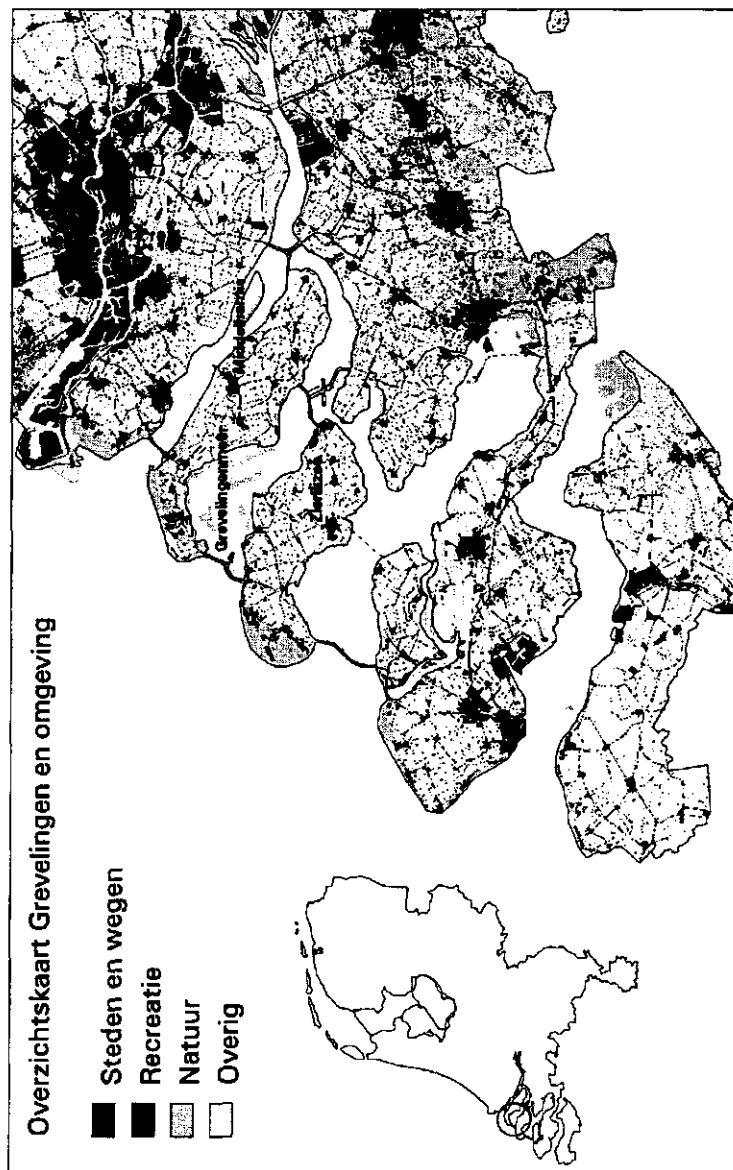
Zo staat de Grevelingen momenteel vanuit het beleid gezien door haar financieringsproblematiek in de belangstelling (beleidsrelevantie). Hierdoor bestaat ook vanuit de regio belangstelling voor economisch onderzoek. Vooral het recreatieschap is geïnteresseerd in de uitkomsten, met name om aan te geven waar investeringen in het gebied toe leiden. Daarnaast heeft het recreatieschap reeds veel informatie met betrekking tot het gebied. Hoewel het onderzoek een groter gebied bestrijkt dan de grenzen van het recreatieschap, biedt dit een goede basis voor het onderzoek.

De Grevelingen

De Grevelingen is het uitgestrekte water- en oevergebied tussen het ZuidHollandse eiland Goeree-Overflakkee en het Zeeuwse eiland Schouwen-Duiveland. Het biedt vele mogelijkheden voor recreatie en natuurontwikkeling.

Ontstaan

De Grevelingen is nog een jong gebied waar ruim vijftig jaar geleden de zee nog vrije toegang had. Het ontstaan van de Grevelingen in de huidige vorm vindt zijn oorsprong in de afdamming van het Grevelingenmeer. In 1964 geschiedde dit in het oosten door de Grevelingendam en in 1971 in het westen door de Brouwersdam, beide als onderdeel van de Deltawerken. Na de afdamming is men begonnen met de inrichting van het gebied, waarvan de afronding per 1 januari 1997 voorzien wordt. Deze inrichting omvat de aanleg van diverse voorzieningen voor recreatie en natuur, zoals strandjes, havens, natuurgebieden en bos.

Figuur 1.1 Overzichtskaat Grevelingen en omgeving

Aan de ontwikkeling van het Grevelingenmeer tot natuur- en recreatiegebied ligt de Nieuwe Inrichtingsschets Grevelingenbekken (NISG) ten grondslag. Deze NISG, opgesteld in de periode 1973-1975, wordt sinds de goedkeuring door de Ministerraad in 1977 gehanteerd als basisplan voor de uitwerking van de inrichting van het gebied. De inrichting is voortdurend bijgestuurd per inrichtingsproject, zodat ingespeeld kon worden op nieuwe vormen van recreatie, zoals de opkomst van het surfen. In 1986 is de NISG geëvalueerd, op basis waarvan de Beleidsvoornemens 1988 van het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen zijn opgesteld. De nadruk in deze nota is meer komen te liggen op de natuurfunctie van het gebied. Gedurende de verdere inrichting is ook dit plan aangepast aan de dan geldende omstandigheden.

Beheer

Het gebied buitendijks valt onder de verantwoordelijkheid van Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen. Dit is een samenwerkingsverband tussen 5 gemeenten van de aangrenzende eilanden, de provincies Zuid-Holland en Zeeland en de rijksoverheid. Het recreatieschap is verdeeld in een natuurgebied en twee recreatiegebieden. Via zonering wordt getracht beide functies zoveel mogelijk van elkaar gescheiden te houden, in die zin dat de natuur geen nadelige gevolgen ondervindt van de recreanten in het gebied.

In opdracht van het Natuur- en Recreatieschap voert Staatsbosbeheer het beheer en onderhoud van zowel het natuur- als het recreatiegedeelte. De totale oppervlakte aan drooggevalle gronden en ondiepten die Staatsbosbeheer beheert bedraagt ongeveer 7.500 ha.

Landschap

Het landschap wordt in eerste instantie bepaald door de afwisseling tussen land en water; tussen de eilanden en een oost-west verlopende zee-arm. De verscheidenheid van het landschap op de eilanden wordt bepaald door het naast elkaar voorkomen van duin- en poldergebieden.

De variatie tussen deze twee landschapsvormen biedt goede mogelijkheden voor landgebonden vormen van recreatie en toerisme. De poldergebieden vormen door hun variatie in opbouw en de daar aanwezige rust en ruimte, aantrekkelijke gelegenheden voor wandelen, fietsen, bezoeken van cultuurhistorisch interessante steden en dorpen, enzovoort. Bovendien vormen de eilanden, en dan met name de binnenduintrandzones, van oudsher de belangrijkste vestigingsplaatsen voor de verblijfsrecreatie. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door het feit dat strand en zee vanuit de binnenduintrandzones op korte afstand goed bereikbaar zijn.

Het Grevelingenmeer is het grootste zoutwatermeer van Zuidwest-Europa. Het is een openbaar vaarwater, met een oppervlakte van 11.000 ha water, waarvan 7.000 ha dieper is dan 1.50 m. Het meer vormt onderdeel van een groter watergebied, te weten het Deltagebied. Het Deltagebied bestaat uit een aantal vaargebieden, die al dan niet direct met elkaar in verbinding staan. De belangrijkste zijn: het Haringvliet, de Grevelingen, de Oosterschelde, het Veerse Meer en de Westerschelde.

Naast geschiktheid voor recreatie heeft het gebied ook hoge natuurlijke waarden. Het is een belangrijk internationaal natuurgebied met een unieke flora en fauna zowel boven als onder water. In 25 jaar heeft het Grevelingenmeer zich ontwikkeld tot een leefgemeenschap kenmerkend voor het kustmilieu. Deze leefgemeenschap omvat plantengemeenschappen die in Nederland zeldzaam zijn geworden, zoals die van de natte duinvalleien. De waterkwaliteit van het Grevelingenmeer is hoog voor Nederlandse begrippen. Door het vrijwel ontbreken van stroming is het water zeer helder, waardoor het licht diep in het water doordringt. Plankton, bodemalgen, onderwaterplanten, bodemdieren, vissen en vogels maken hierdoor een geheel eigen ontwikkeling door. De natuurgebieden (en de natuureilanden) trekken vele soorten broedvogels en voedselzoekende vogels. Voor verschillende vogelsoorten is de Grevelingen in alle maanden van het jaar een belangrijk gebied volgens de internationaal erkende Ramsar Conventienormen. Zoals gezegd wordt

via zonering getracht de recreatie- en natuurfunctie zo goed mogelijk naast elkaar te laten bestaan.

Recreatie en toerisme 1)

Elk voor zich bieden het water, de kustzones en de duin- en poldergebieden mogelijkheden voor verschillende vormen van recreatie en toerisme. De sterke positie van recreatie en toerisme in het gebied wordt echter vooral bepaald door het naast elkaar voorkomen van en de relaties tussen deze contrasterende elementen en hun gebruiksmogelijkheden.

De recreatie in de Grevelingen is gericht op het water en de oevers. De Grevelingen bestaat uit enkele grote dagrecreatieterreinen, jachthavens, watersporteilanden en tal van kleine strandjes en oevers waar men kan zwemmen, zonnen en watersporten.

Het Grevelingenmeer heeft grote betekenis voor het plankzeilen en voor de grote watersport. Voor de surfers zijn speciaal aangelegde surfstranden, met name om deze vorm van kleine watersport gescheiden te houden van de meer passieve vormen van overrecreatie (zwemmen en zonnen).

Voor de grote watersport zijn er 10 jachthavens in het gebied, waarvan 5 behorend bij Schouwen-Duiveland en 5 bij Goeree-Overflakkee. Daarnaast zijn er nog vele aanleggelegenheden gerealiseerd, zowel aan diverse watersporteilanden als langs de oevers. Het gaat momenteel om in totaal circa 4.000 ligplaatsen. Door uitbreiding bij Port Zélande kan dit totaal in 1 à 2 jaar oplopen naar 4.400 ligplaatsen. De openbare aanlegvoorzieningen in de Grevelingen bedragen circa 600 ligplaatsen, verdeeld over het hele gebied.

In het gebied worden mogelijkheden geboden voor begeleide natuurexcursies, boottochtjes, vogels observeren en wandelen om de natuur te observeren. Daarnaast geeft het bezoekerscentrum met een expositie, diapresentatie, videofilm en aanwezigheid van een beroepskracht voorlichting over de natuurwaarden en recreatieve voorzieningen in de Grevelingen.

Ten aanzien van de verblijfsrecreatie zijn er vrijwel direct aan de Grevelingen enkele grote recreatiecomplexen. Port Zélande op de Kabbelaarsbank, een bungalowpark uit de keten van Gran Dorado, is het laatst ontwikkeld. Per dag verblijven er gemiddeld 2.000 personen, wat op jaarbasis neerkomt op 700.000 overnachtingen (Visser, 1995). Port Gréve in Den Osse en Aqua Delta in Bruinisse zijn eveneens omvangrijke recreatieparken. Net buiten het gebied bevinden zich nog vele andere verblijfsmogelijkheden. Met name de kampeerterreinen zijn goed vertegenwoordigd, vooral op de koppen van beide eilanden.

Door het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen zijn in het hele gebied voorzieningen aangebracht in de vorm van parkeerplaatsen, afvalcontainers en toiletgebouwen. Tevens is aan enkele ondernemers grond verpacht waarop horeca-gelegenheden worden geëxploiteerd.

1.4 Opzet van het rapport

Na het inleidende hoofdstuk, gaat hoofdstuk 2 in op de gekozen methoden voor het onderzoek in de Grevelingen. Hierin komt onder meer de opzet en uitvoering van de enquête naar voren en de methodiek van de input-outputanalyse.

Hoofdstuk 3 gaat vervolgens in op de kenmerken van de recreanten, die uit de enquête naar voren zijn gekomen. Het gaat hierbij om de verdeling naar type recreant en recreatieactiviteiten, persoonskenmerken en gegevens over het reisgezelschap. Ook wordt ingegaan op het vervoer en verblijf in de Grevelingen.

In hoofdstuk 4 komen de bestedingen aan de orde. Allereerst wordt gekeken naar de afzonderlijke bestedingscategorieën die in dit onderzoek zijn onderscheiden. Vervolgens worden deze bestedingen bekeken per type recreant, recreatieactiviteit en nationali-

---

1) Zie bijlage 1; Begrippenlijst.

teit. Ter afsluiting van dit hoofdstuk wordt gekeken naar de totale bestedingen van recreatie in de Grevelingen en de geografische spreiding hiervan.

De economische effecten komen vervolgens in hoofdstuk 5 aan de orde. Er wordt ingegaan op het inkomen en de werkgelegenheid die door de bestedingen in het gebied ontstaan.

Het rapport wordt afgesloten met de conclusies en aanbevelingen in hoofdstuk 6.

2. METHODE

2.1 Inleiding

De regionaal-economische betekenis van de Grevelingen wordt in dit rapport beschreven in termen van werkgelegenheid en inkomen. Dit gebeurt in twee stappen:

- a. de omvang van de directe toeristisch-recreatieve bestedingen wordt geschat op basis van een bestedingsenquête onder recreanten in de Grevelingen;
- b. de uiteindelijke effecten van die bestedingen op de regionale economie worden berekend met behulp van een input-outputanalyse en vertaald in termen van werkgelegenheid en inkomen.

Dit hoofdstuk gaat in op de gebruikte methoden zoals hierboven genoemd. Paragraaf 2.2 beschrijft de opzet en uitvoering van het veldwerk via de enquête. De verwerking van de bestedingsgegevens via de input-outputanalyse komt vervolgens in paragraaf 2.3 aan de orde. Er zal ingegaan worden op de gevolgde werkwijze en de verantwoording van keuzes die gemaakt zijn.

2.2 De enquête

2.2.1 Inleiding

De keuze voor de toepassing van een bepaalde methode hangt af van de gewenste gegevens, het schaalniveau waarop de gegevens nodig zijn en de beschikbare tijd en het beschikbare geld. Uit onderzochte studies naar economische effecten blijken het gebruik en de bewerking van statistieken en bestaande onderzoeken de meest gebruikte vormen van informatievoorziening te zijn. Voor het vaststellen van de bestedingen in de Grevelingen is echter gekozen voor het uitvoeren van een bestedingsenquête. In deze studie is afgezien van het gebruik van nationale bestedingscijfers, omdat uit onder andere het Toermodel 1) is gebleken dat er per regio bestedingsverschillen voorkomen. Bovendien zijn gegevens uit nationale statistieken niet gericht op een specifiek gebied als de Grevelingen. Voor het verkrijgen van regio-specifieke informatie zal daarom gericht onderzoek moeten plaatsvinden.

Voor de bepaling van de economische betekenis van recreatie en toerisme in de Grevelingen is gekozen voor een benadering via de vraagzijde en niet via de aanbodzijde. Vanuit de vraagbenadering worden de economische effecten bekeken en berekend vanuit de bestedingen. Op grond van het uitgavenpatroon kunnen bestedingen gespecificeerd worden naar verschillende sectoren, waarna de daarmee samenhangende economische effecten geraamd kunnen worden. Deze benadering levert de meest betrouwbare schatting van de bestedingscijfers op. Een andere mogelijkheid zou zijn om via de aanbodzijde te kijken naar de goederen en diensten die bedrijven en instellingen voortbrengen ten behoeve van toeristen en recreanten. Echter, doordat niet alleen aan recreanten geleverd wordt maar ook aan andere gebruikers, is het vaststellen van welk gedeelte van de omzet (productie) nu een toeristisch-recreatieve bestemming heeft onderzoekstechnisch vrijwel niet uitvoerbaar.

De bestedingen worden gespecificeerd naar verschillende sectoren. In dit onderzoek worden de volgende uitgavencategorieën (sectoren) onderscheiden: vervoer, horeca, cultuur, recreatief winkelen, boodschappen, huur recreatiegoederen en accommodatie. De bestedingen per categorie worden omgerekend naar directe en indirecte werkgelegen-

---

1) Het Toermodel is een economisch simulatie- en prognosemodel van en voor de toeristische sector; SEO, Amsterdam, 1991.

heids- en inkomenseffecten voor die sector. Directe effecten worden gerealiseerd in de bedrijven waarop de uitgaven in eerste instantie zijn gericht. Als gevolg van de consumptieve bestedingen van toeristen en recreanten worden in de bedrijven die rechtstreeks met de recreanten te maken hebben (bijvoorbeeld horecabedrijven) omzetten gevormd. Op grond hiervan ontstaan productie, werkgelegenheid en inkomen. Ten behoeve van deze directe productie worden door andere bedrijven en instellingen goederen en diensten geleverd. Deze zijn op hun beurt ook weer afhankelijk van toeleverende bedrijven, etc. Er is sprake van een geheel van intermediaire leveringen. De hiermee samenhangende productie, werkgelegenheid en inkomen worden de indirecte effecten genoemd. De toeristisch-recreatieve bestedingen genereren direct en indirecte inkomens (lonen, salarissen). Deze inkomens worden voor een deel weer besteed, wat leidt tot een nieuwe impuls in de economie. Deze zogenaamde geïnduceerde effecten worden in deze studie achterwege gelaten.

De methode die in deze studie wordt toegepast voor het berekenen van de directe en indirecte werkgelegenheids- en inkomenseffecten is de input-outputanalyse. Verderop in dit hoofdstuk zal dieper op deze methode worden ingegaan.

2.2.2 Afbakening

Om het onderzoek beheersbaar te houden, heeft een afbakening plaatsgevonden.

Onderzoeksgebied

In het inleidende hoofdstuk is een beschrijving van de Grevelingen gegeven. Bij de afbakening van het onderzoeksgebied is gekozen voor het Grevelingenmeer en de direct daaraan grenzende dagrecreatieterreinen, strandjes en jachthavens (zie figuur 2.1). In het westen wordt het gebied begrensd door de Brouwersdam, in het oosten door de Grevelingendam. Op deze wijze ontstaat er een begrensd gebied, waarbinnen het onderzoek plaats kan hebben. Dit gebied komt vrijwel overeen met de grenzen van het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen. In het verdere rapport zal het genoemde gebied aangeduid worden als "de Grevelingen".

Onderzoekspopulatie

Het onderzoek richt zich op degenen die gebruikmaken van de recreatieve voorzieningen in de Grevelingen. Hieronder vallen alle bezoekers, incl. bewoners uit de directe omgeving, zolang de beweegreden om ernaar toe te gaan maar recreatief van aard is.

In de Grevelingen vinden diverse vormen van recreatie plaats. Er is besloten om alleen die vormen (activiteiten) van recreatie in het onderzoek te betrekken die veelvuldig voorkomen 1).

In deze studie richten we ons op:

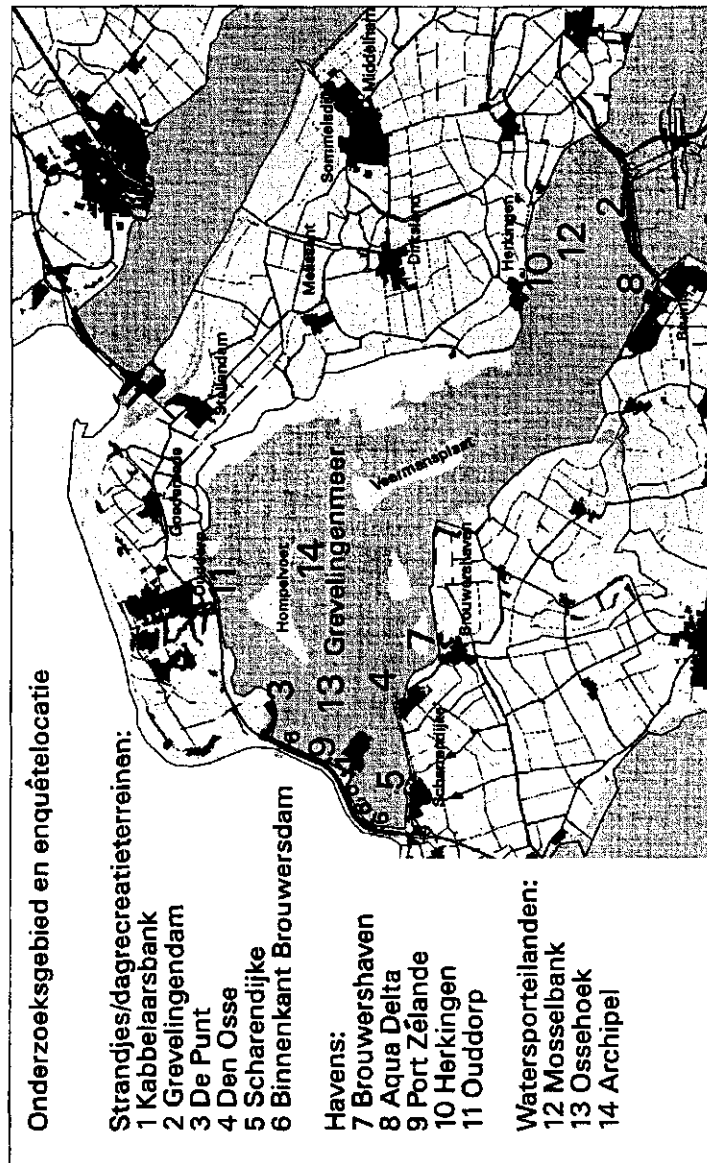
- oeverrecreanten : de zonnebaders en zwemmers;
  - surfers : behorend tot de kleine watersport;
  - watersporters : degenen met motor- of zeilboot, behorend tot de grote watersport.
- Deze groep is verder onderverdeeld in vaste-ligplaatshouders en passanten.

Daarnaast is onderscheid gemaakt naar dag- en verblijfsrecreanten. Van deze bezoekers is het bestedingsgedrag geïnventariseerd.

Alleen respondenten van 15 jaar en ouder werd een enquête afgenomen. Deze leeftijdsgrens is genomen, omdat rond deze leeftijd een eigen uitgavenpatroon ontstaat door hoger zakgeld of een parttime-baan. Onder de leeftijd van 15 jaar wordt ervan uitgegaan dat eventuele uitgaven met name door ouderen in de groep worden gedaan.

---

1) In bijlage 1 is een begrippenlijst opgenomen met definities van begrippen uit de sector recreatie en toerisme.

Figuur 2.1 Overzichtskaart onderzoekgebied en enquêtelocaties

Producten

De vraag naar recreatieve producten kan worden onderscheiden in dagtochten, vakanties, zakenreizen en aankoop recreatiegoederen (Teeuwen, 1997). Per onderzoek komen er verschillen voor tussen de vormen van recreatie en toerisme die in de studie worden betrokken. Deze studie richt zich uitsluitend op de dagtochten en vakanties in de Grevelingen. Er is afgezien van het in de berekeningen meenemen van aankoop van "duurzame" recreatiegoederen. Dit betreft onder andere de boten van de watersporters, de surfplanken en wetsuits van de surfer, en de zwemkleding, ligbedden en parasols van de oeverrecreanten. Het zou voor de hand hebben gelegen om een deel van de hiervoor gemaakte kosten mee te nemen in de bepaling van de economische waarde van de Grevelingen, maar het is zeer moeilijk te bepalen welk deel van de aanschafkosten ten goede komt aan de regio. Een boot wordt bijvoorbeeld niet alleen in de Grevelingen gebruikt, maar ook in andere gebieden. Dit gebruik wordt ook nog eens verspreid over vele jaren. Om dan het gehele aankoopbedrag toe te rekenen aan de regio van aankoop levert overtrokken uitkomsten op.

Bestedingen

Het gaat in het onderzoek niet om de bestedingen *in* de Grevelingen, maar om de uitgaven die bezoekers aan de Grevelingen doen gedurende een vakantie of dagtocht. Het betreft hier zowel bestedingen in het onderzoeksgebied als erbuiten (in de regio of in een nog groter gebied).

Vergelijking met bestedingscijfers uit andere onderzoeken is in dit onderzoek weinig toegepast. De indeling naar uitgavencategorieën wordt vaak net iets anders genomen, waarbij niet altijd even duidelijk is welke uitgaven wel of niet hierin opgenomen zijn. Daarnaast kunnen zich ook verschillen voordoen in de onderzochte groepen of wordt slechts een subgroep van een onderscheiden populatie genomen.

2.2.3 Opzet en verwerking van de enquête

De enquête bestond uit een gestructureerde vragenlijst, waarbij de antwoorden zoveel mogelijk voorgecodeerd waren. In bijlage 3 is de gehele vragenlijst weergegeven.

Allereerst is ingegaan op enkele persoonskenmerken. De herkomst van de respondenten geeft de verdeling over de verschillende nationaliteiten weer (vraag 1). Aan de hand van de postcode voor Nederlanders en de woonplaats voor buitenlanders kon bepaald worden welke afstand afgelegd werd om naar de Grevelingen te komen, dit in verband met het berekenen van de benzinekosten. De leeftijd en gezelschapssamenstelling geeft informatie over welke (leeftijds)groepen de Grevelingen bezoeken (vraag 2-4). Dit geeft informatie over doelgroepen waarop het bedrijfsleven zich kan richten. De groepsgrootte wordt gebruikt in latere berekeningen om te komen tot uitgaven per persoon. Om een indeling in recreatieactiviteiten te kunnen maken (zie 2.2.1) is gevraagd naar de redenen om naar de Grevelingen te komen (vraag 5-7). Op deze wijze kunnen uitkomsten uit de enquête per activiteit vastgesteld worden.

Naast vragen over persoonskenmerken zijn er vragen gesteld met betrekking tot (de kosten voor) vervoer, accommodatie en bestedingen tijdens een dagje uit (vraag 8-21). Hierbij is naast het bestede bedrag gevraagd naar de plaats waar de uitgave is gedaan. Met deze informatie is de regionale spreiding van de verschillende bestedingen vast te stellen. Bij de accommodatie is tevens de verblijfsduur gevraagd, om de bestedingen terug te kunnen rekenen per dag.

Vraag 22 gaat in op de vraag of de Grevelingen hoofdreden of een van de redenen is voor bezoek aan de regio. Dit wordt later gebruikt bij het toerekenen van bestedingen aan de Grevelingen (zie hoofdstuk 5). De laatste vragen (23 en 24) zijn gebruikt als afsluiting van de enquête en geven de respondent nog de mogelijkheid om aan te geven of de Grevelingen als bestemming bevalt of niet en de redenering erachter.

De enquêtes zijn verwerkt in een speciaal daarvoor ontworpen enquêteprogramma, gekoppeld aan SPSS om berekeningen te kunnen uitvoeren.

2.2.4 Onderzoekspopulatie

De omvang van de totale populatie is berekend op basis van telgegevens van het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen, tellingen door Rijkswaterstaat (RWS) bij de sluis van Bruinisse, andere onderzoeken en gesprekken met deskundigen. Deze bezoekersaantallen moeten omgerekend worden naar het aantal dagen per jaar dat gebruikgevoerd wordt van de Grevelingen (hierna genoemd "gebruiksdagen"), om later in het onderzoek de dagbestedingen op te kunnen hogen naar de totale bestedingen per jaar.

Oeverrecreanten en surfers

Het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen heeft mechanische verkeerstellers geplaatst bij 5 dagrecreatieterreinen, namelijk Strand Grevelingendam, Surfgebied Kabbelaarsbank, Punt van Goeree Oost, Punt van Goeree West en de Slikken van Flakkee. In de studie wordt uitgegaan van een gemiddelde over de jaren 1992-1994 (cijfers over het jaar 1995 waren op moment van bewerking nog niet beschikbaar), om verschil in totale bezoekersaantallen in de Grevelingen door weersomstandigheden of andere redenen uit te sluiten. Op basis van een gemiddeld aantal inzittenden van 2,75 personen per vervoermiddel (gebaseerd op onderzoek van het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen) is het totale jaarbezoek aan deze terreinen geraamd. Naar schatting van het recreatieschap vormen de bezoekersaantallen van de grote dagrecreatieterreinen aan de Brouwersdam en de Grevelingendam 90% van het totaal aantal oeverrecreanten en surfers in de Grevelingen. Door schatting (recreatieschap) van het overige bezoek aan de binnenzijde van de Brouwersdam en aan kleinere objecten langs het Grevelingenmeer is het totaalbezoek aan de Grevelingen voor oeverrecreatie en surfen geraamd op 1,3 miljoen gebruiksdagen per jaar. We spreken hier van dagen en niet van recreanten, omdat in deze aantallen personen zitten die meerdere dagen naar de Grevelingen komen en iedere keer apart geteld worden. Het totaal is inclusief de surfers, aangezien over deze groep recreanten geen aparte telgegevens beschikbaar zijn.

Tabel 2.1 Bezoekersaantal x 1.000

	1992	1993	1994	Gem.
Grevelingendam	139,8	84,4	95,3	106,5
Kabbelaarsbank	82,2	99,4	111,6	97,7
Punt van Goeree	59,5	51,3	58,5	56,4
Punt van Goeree West	38,9	32,1	30,6	33,9
Slikken van Flakkee	15,3	11,3	12,6	13,1
Overig Brouwersdam binnenzijde (geschat)	123,3	149,0	167,3	146,5
Overige kleinere objecten (o.a. Bommedede)	30,0	30,0	30,0	30,0
Totaal aantal auto's (x 2,75 inzittenden)	489,0	457,5	505,9	484,1
Totaal	1.344,8	1.258,1	1.391,2	1.331,3

Bron: Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen.

Watersporters

- Vaste-ligplaatshouders

Voor het vaststellen van het aantal watersporters wordt uitgegaan van gegevens van Natuur- en Recreatieschap Grevelingen over het aantal ligplaatsen in het gebied en telgegevens van de sluis bij Bruinisse voor passantenaantallen.

Tabel 2.2 Aantal vaste ligplaatsen in 1996

Jachthavens	Ligplaatsen
Bruinisse werkhaven	148
Bruinisse Aqua Delta	608
Brouwershaven (oud+nieuw)	400
Den Osse	435
Scharendijke	700
Port Zélande	600
Ouddorp	189
Herkingen WSV	270
Herkingen Marina	300
Battenoord	85
Totaal	3.735

Bron: Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen.

Het totaal aantal vaste ligplaatsen in de Grevelingen bedraagt ruim 3.700 plaatsen. Volgens het Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen kan uitgegaan worden van een bijna 100% bezetting, uitgezonderd de tijd tussen het wisselen van ligplaatsen van eigenaar. Uit de enquête is gebleken dat de gemiddelde groepsgrootte op de boten van de vaste-ligplaatshouders 3 personen bedraagt. In totaal maken ruim 11.000 mensen als "vaste ligplaatshouder" gebruik van de Grevelingen.

In de enquête is gevraagd naar de verblijfsduur in de Grevelingen. Bij de vaste ligplaatshouders is uitgegaan van de huurperiode van de ligplaats (veelal een jaar). Uit de enquêteresultaten was het dus niet mogelijk de gemiddelde verblijfsduur die daadwerkelijk is doorgebracht in de Grevelingen vast te stellen. Hiervoor is teruggegrepen naar ander onderzoek.

In een onderzoek in het IJmeer/Markermeer (Rijkswaterstaat, 1995) is gekeken naar het gemiddeld aantal dagen per jaar dat door respondenten op het IJmeer/Markermeer gevaren werd. Voor respondenten met een vaste ligplaats in dat gebied kwam dit neer op gemiddeld 47,5 dagen gedurende de periode van begin mei tot eind september. Hoewel niet zonder meer aangenomen mag worden dat deze situatie ook voor de Grevelingen geldt (het gebied is aanzienlijk kleiner), zal hier toch gerekend worden met een verblijfsduur van 47,5 dagen. Aangezien ook buiten de genoemde periode gevaren wordt (zij het veel minder frequent) en er ook op de boot verbleven wordt zonder uit te varen, zal een eventuele overschatting van het totaal worden gecompenseerd. Totaal wordt door vaste-ligplaatshouders gedurende 522.500 (11.000 x 47,5) dagen gebruikgemaakt van de Grevelingen.

- Passanten

Voor het vaststellen van het aantal passanten gedurende een jaar, is gebruikgemaakt van tellingen door Rijkswaterstaat bij de sluis van Bruinisse (de enige toegang tot de Grevelingen). Net als bij het vaststellen van het aantal oeverrecreanten is ook hier gewerkt met telgegevens over meerdere jaren. Hierbij is uitgegaan van de jaren 1994-1996. Er zijn gegevens beschikbaar over de maanden april t/m september. De dagtotalen inkomende en uitgaande passages zijn bekend, en het cumulatieve saldo van in- minus uitgaande vaartuigen. Dit cumulatieve saldo geeft het aantal vaartuigen weer dat de nacht overblijft in de Grevelingen. Om nu te komen tot het totaal aantal "vaartuigdagen", is het totaal aan inkomende passages opgeteld bij het cumulatieve saldo van in- minus uitgaande vaartuigen. Tabel 2.3 geeft dit weer voor de jaren 1994 tot en met 1996.

Tabel 2.3 Vaartuigdagen totaal per jaar (april-september)

	Inkomend	Overblijvend	Totaal
1994	25.520	92.779	118.299
1995	27.439	99.643	127.082
1996	23.413	89.919	113.332
Gemiddeld	25.457	94.114	119.571

Bron: RWS.

Gemiddeld komt dit neer op 119.571 vaartuigdagen per jaar. Hier vallen echter ook de sluispassages van de vaste-ligplaatshouders in. Buiten de maanden april-september zullen passanten (in mindere mate) ook nog gebruikmaken van het gebied, passages die niet meegenomen zijn in bovenvermelde cijfers. Om voor beide situaties te corrigeren (aftrek van passages vaste-ligplaatshouders en bijtelling passages buiten telseizoen) wordt in deze studie het totaal aantal passantendagen met 10% verminderd.

Totaal gaan we nu uit van 107.614 vaartuigdagen per jaar. Uit de enquête is naar voren gekomen dat de gemiddelde groepsgrootte op de passantenvaartuigen 3,5 personen is. Vermenigvuldiging levert een totaal van ruim 376.500 gebruiksdagen; het aantal dagen dat passanten doorbrengen in de Grevelingen.

Totaal voor de Grevelingen kan het volgende overzicht gegeven worden van het totaal aantal dagen per jaar dat per recreantengroep in het gebied wordt doorgebracht.

Tabel 2.4 Aantal gebruiksdagen Grevelingen per recreantengroep

Recreantengroep	Gebruiksdagen
Oeverrecreanten inclusief surfers	1.331.300
Watersporters	
vaste-ligplaatshouders	522.500
passanten	376.500
Totaal	2.230.300

Nationaliteit

Uit onderzoek uitgevoerd door DTV Consultants 1) is gebleken dat de meeste recreanten in de Grevelingen de Nederlandse, de Duitse of de Belgische nationaliteit hebben. Om de Duitse recreanten in het onderzoek te kunnen betrekken, is de enquête vertaald in het Duits. De meeste Belgen worden via de Nederlandstalige enquête ondervraagd.

2.2.5 Keuze enquêtelocaties en steekproef

Om ervoor zorg te dragen dat alle recreatieactiviteiten in de steekproef vallen, zijn de enquêtes afgenomen op verschillende soorten locaties (zie figuur 2.1). Hierbij is gekozen voor jachthavens en watersporteilanden om de watersporters te bereiken, surfstranden vanwege de surfers en zwemstrandjes en dagrecreatieterreinen om de verschillende oeverrecreanten in het onderzoek te betrekken.

De locaties zijn zoveel mogelijk verspreid over de Grevelingen geselecteerd, waarbij mede gekeken is naar het bezoekersaantal om een voldoende grote populatie per locatie te hebben. Tevens is getracht zoveel mogelijk de locaties op beide aangrenzende eilanden

1) Diverse gebruikersonderzoeken Grevelingen, DTV Consultants, Breda.

mee te nemen, om de uitslagen met betrekking tot de bestemming van de bestedingen zo min mogelijk te beïnvloeden.

Als enquêtelocaties zijn de drie grootste dagrecreatieterreinen (Kabbelaarsbank, de Punt en strand Grevelingen) en de vier grootste havens (Brouwershaven, Aqua Delta, Marina Port Zélande en Herkingen) meegenomen. Met een zeilboot zijn ook de drie drukste watersporteilanden (Ossehoek, Archipel en Mosselbank) aangedaan om zodoende de passanten die niet aanleggen in jachthavens of aan de oever van de Grevelingen mee te kunnen nemen in het onderzoek. Daarnaast zijn incidenteel ook de haven van Ouddorp, de haven en het strandje van den Osse en Scharendijke en de binnenkant van de Brouwersdam meegenomen.

Dagrecreatieterreinen en strandlocaties werden gedurende de dag, afhankelijk van de grootte en de drukte, een of meerdere keren doorkruist. Op deze wijze werd voorkomen dat recreanten die specifiek op een bepaalde plaats verblijven (bijvoorbeeld een rustig stukje strand) niet meegenomen werden in het onderzoek. In de jachthavens en op de watersporteilanden werden de steigers afgelopen, om zodoende iedere volgende boot (watersporter) te benaderen voor het onderzoek. Hierbij werd de hele haven aangedaan, zodat zowel de passanten als de vaste-ligplaatshouders een even grote kans hadden om geënquêteerd te worden.

De respondenten die al eerder ondervraagd waren voor hetzelfde onderzoek werd geen enquête meer afgenomen, om beïnvloeding van het onderzoek te voorkomen.

2.2.6 Uitvoering van het veldwerk

Het veldwerk is uitgevoerd door medewerkers van LEI-DLO. Gekozen is voor een opzet waarbij de enquêtedagen zowel in de week en in het weekend, als in het hoog- en naseizoen vielen. Doordat het voorseizoen al voorbij was ten tijde van de opzet van het onderzoek, was het niet mogelijk deze periode mee te nemen.

Gedurende het hoogseizoen zijn de enquêtes afgenomen van 26 tot en met 30 juli. In deze periode was de vakantie van kracht voor alle regio's in Nederland en ook in de belangrijkste herkomstgebieden van bezoekers uit Duitsland, zodat er geen beïnvloeding heeft plaatsgevonden door spreiding in de vakantieperiode.

In het naseizoen is op vier dagen geënquêteerd, te weten 18 en 19 augustus en 18 en 28 september. De enquêtes zijn afgenomen hoofdzakelijk tussen 10.00 uur en 18.30 uur.

Op een aantal locaties werd specifiek gedurende week- en weekenddagen geënquêteerd om markante bestedingsverschillen per dag aan te kunnen geven. Het betreft hier twee dagrecreatieterreinen Kabbelaarsbank en Grevelingendam en twee havens Aqua Delta en Brouwershaven.

Om onduidelijkheden met betrekking tot het onderzoeksgebied te voorkomen, hadden alle enquêteurs een kaart van het gebied bij zich. Op deze wijze was het voor respondenten duidelijk op welk geografisch gebied bepaalde vragen betrekking hadden (met name ten aanzien van ligplaatsen).

De weersomstandigheden op de enquêtedagen waren zeer wisselvallig. Er waren zowel zonnige als bewolkte dagen, dagen met zwakke en dagen met harde wind en zelfs dagen met wat regen. Dit kan echter representatief geacht worden voor het doorgaans wisselvallige weer in Nederland.

Een overzicht van de enquêtedata, het aantal gerealiseerde enquêtes per locatie en de weersomstandigheden op die dagen is te vinden in bijlage 2. Onderstaande tabel geeft de verdeling naar recreatieactiviteit over de enquêtelocaties weer.

Als we kijken naar de procentuele verdeling van de totale populatie, dan maken de oeverrecreanten (inclusief de surfers) 60% van de populatie uit en de watersporters 40%. Binnen de enquête is deze verdeling vrijwel hetzelfde. De oeverrecreanten (inclusief de surfers) maken 58% van de respondenten uit en de watersporters 42%.

In totaal zijn 1.109 mensen benaderd met de vraag of ze deel wilden nemen aan het onderzoek. Van dit totaal heeft slechts 3,3% (37) geweigerd. Drieënveertig personen waren reeds eerder geënquêteerd. De respons was daarom 1.029 personen. Op basis van de groepsgrootte komt dit neer op in totaal 3.712 personen. De hoge respons is waarschijn-

Tabel 2.5 Verdeling naar activiteit per enquêtelocatie

Enquêtelocaties	Oeverrecreant	Surfer	Watersporter	
<i>Strandjes/dagrecreatieterreinen:</i>				575
- Kabellaarsbank	37	128	8	
- Grevelingendam	84	100	2	
- De Punt	105	19	18	
- Den Osse	20	-	1	
- Binnenkant Brouwersdam	44	-	9	
<i>Havens:</i>				377
- Brouwershaven	4	-	75	
- Aqua Delta	28	1	116	
- Port Zélande	-	-	52	
- Herkingen	8	6	55	
- Ouddorp	4	-	18	
- Scharendijke	7	2	1	
<i>Watersporteilanden:</i>				77
- Mosselbank	-	-	18	
- Ossehoek	1	-	45	
- Archipel	-	-	13	
Totaal	342	256	431	1.029

lijk mede te danken aan de korte duur (5 à 10 minuten) van de enquêtes (dit werd van tevoren aangegeven).

Tabel 2.6 Respons

	Absoluut	%
Respons	1.029	92,8
Weigeraar	37	3,3
Eerder geënuêteerd	43	3,9
Totaal	1.109	100,0

2.2.7 Betrouwbaarheid

In het rapport wordt een groot aantal kruistabellen opgenomen en worden bestedingen vergeleken, verdeeld over onder andere type recreant, recreatieactiviteit, enzovoort. In een onderzoek als in deze, zouden bestedingsverschillen tussen groepen kunnen leiden tot het zich richten op de groep die het meeste geld binnenbrengt. Echter, niet alle verschil in uitkomsten is zoals het lijkt. Pas als met zekerheid gezegd kan worden dat de uitkomsten gelden voor de totale populatie, dan kunnen consequenties hieraan verbonden worden. Nu is het vrijwel nooit mogelijk een bestedingsonderzoek onder de gehele populatie te houden, dus wordt gebruikgemaakt van een steekproef uit die populatie. Door middel van statistische toetsing kan worden nagegaan of de relaties of verschillen in bestedingen tussen groepen die we in de steekproef hebben gevonden op toeval berusten, of dat ze gelden voor de hele populatie. In het laatste geval spreken we van statistisch significante relaties. Het significantieniveau geeft aan hoe groot de kans is dat de gevonden verschillen in bestedingen toch op toeval berusten. In de dagelijkse praktijk wordt een kans van 5% gebruikt.

Een voorbeeld van zo'n statistische toets is de ANOVA-methode. ANOVA staat voor analysis of variance, oftewel variantieanalyse. Hierbij wordt de variantie (spreiding) in bestedingen tussen groepen vergeleken met de variantie in bestedingen binnen de groepen. Uit de toets kan met een zekerheid van 95% aangegeven worden of de uitkomsten

significant van elkaar verschillen. Er is dus altijd nog een kans van 1 op 20 dat dit niet het geval is.

Deze toets is uitgevoerd op uitkomsten die aan moeten geven of er significant verschil bestaat tussen bestedingen van onderscheiden recreatieactiviteiten, in tijd en per locatie. Dit maakt onderdeel uit van de methodeontwikkeling van economische effectenberekening, en wordt behandeld in hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.4).

2.3 De input-outputanalyse

2.3.1 Inleiding

Deze paragraaf schenkt aandacht aan de wijze waarop de bestedingen zijn uit te drukken in effecten voor werkgelegenheid en inkomen. Het enquête-instrument is gebruikt om de directe toeristische en recreatieve bestedingen van de Grevelingen te kwantificeren. Deze informatie vormt vervolgens de input voor de input-outputtabel, zodat inzicht kan worden verkregen in de economische uitstralingseffecten van het recreatiegebied. Er zijn input-outputtabellen op verschillende niveaus. Naast de nationale input-outputtabellen zijn er intraregionale en interregionale tabellen te onderscheiden. De nationale tabellen geven de verschillende sectoren in het land als geheel weer, terwijl de regionale tabellen alleen betrekking hebben op een of meer bepaalde regio's (provincie, landsdeel, enzovoort). De intraregionale tabel geeft een beschrijving van de transacties tussen bedrijven in één regio, waarbij de transacties met de sectoren in overig Nederland als import, of als export, worden opgevat. De rest van het land wordt dus als "buitenland" behandeld. In de interregionale tabel zijn de transacties met andere regio's wel opgesplitst naar sectoren, en wordt aan iedere regio een eigen economische structuur gegeven.

Het onderzoek zou ook informatie moeten opleveren over de gebieden die profiteren van de gegenereerde werkgelegenheid en het gegenereerde inkomen door de Grevelingen. Voorlopig is hierover alleen een uitspraak voor de directe bestedingen mogelijk op basis van informatie uit de enquête. Voor de uitwerking van de indirecte economische effecten op een specifiek gebied zou een *interregionale* input-outputtabel voor Zeeland nodig zijn. Deze ontbreekt echter, en het is bovendien een tijdrovende zaak om zo'n interregionale tabel speciaal voor dit onderzoek te maken. Het is daarentegen wel mogelijk om in betrekkelijk korte tijdsperiode een *intraregionale* input-outputtabel te ramen. Hoewel zo'n input-outputtabel minder informatie oplevert dan de interregionale tabel, is deze als goed alternatief voor de Grevelingen-studie te beschouwen. In paragraaf 2.3.2 wordt de methodiek beschreven die vaak wordt toegepast om een intraregionale input-outputtabel te construeren. Paragraaf 2.3.3 gaat vervolgens specifieker in op de afleiding van de tabel voor Zeeland.

2.3.2 Methodiek

Een nationale input-outputtabel is een goed instrument om de totale economische betekenis van een land na te gaan in termen van inkomen en werkgelegenheid. Zo'n nationale tabel wordt elk jaar door het CBS samengesteld. De nationale economie is vervolgens weer opgebouwd uit diverse economische regio's, die elk een specifieke interdependentie tussen bedrijven en met andere regio's kenmerken. De economische betekenis van een regio kan daarom ook het best worden gemeten aan de hand van een regionale input-outputtabel. Helaas stelt het CBS zulke regionale input-outputtabellen niet regelmatig samen; de meest recente tabellen dateren al weer van 1975. Het kost namelijk zeer veel tijd (en dus geld) om zo'n exercitie voor bijvoorbeeld elke provincie regelmatig uit te voeren. De huidige tendens tot decentralisatie van het overheidsbeleid heeft echter de behoefte aan regionale input-outputtabellen opnieuw aangewakkerd. Het CBS heeft deze leemte ook geconstateerd, en is daarom begin 1996 gestart met de constructie van een nieuwe set input-outputtabellen voor elke provincie. Naar verwachting komen deze tabellen niet voor het eind van 1998 beschikbaar. Voor de studie naar de economische

betekenis van de Grevelingen zou op dit moment echter al behoefte zijn aan een regionale input-outputtabel.

Het economische belang van de Grevelingen kan worden gemeten op basis van multipliers voor de nationale toeristische en recreatieve sectoren. Deze multipliers komen echter niet per definitie overeen met de multipliers die uit een input-outputtabel voor Zeeland zouden zijn berekend. Om de kans op over- of onderschattingen te minimaliseren is dus een Zeeuwse input-outputtabel gewenst. In het volgende gedeelte van deze paragraaf wordt ingegaan op de methode die ten grondslag ligt aan de afleiding van die tabel. De tijds- en kostenaspecten zijn belangrijke randvoorwaarden geweest bij de keuze van de methodiek.

Er zijn grofweg twee manieren om regionale input-outputtabellen samen te stellen, namelijk de "survey"-methode (of directe methode) en de "non-survey"-methode (of indirecte methode). Hoewel de eerste methode waarschijnlijk de nauwkeurigste gegevens oplevert, wordt deze zelden toegepast. Het is namelijk zeer tijdrovend en kostbaar om een regionale tabel op zo'n manier te vullen (regionale gegevensverzameling, uitgebreide vragenlijsten voor bedrijven, en dergelijke). Bij de "non-survey"-methode vormt de nationale input-outputtabel de grondslag voor het samenstellen van de regionale tabellen. De oudste varianten hierbinnen veronderstelden gemakshalve dat de regionale input-outputcoëfficiënten gelijk bleven aan de nationale input-outputcoëfficiënten. De diversiteit van de regionale structuren kwam op deze manier echter nauwelijks tot uiting. Aan het begin van de jaren zeventig werden daarom enkele manieren bedacht om de nationale tabellen op mechanische wijze aan te passen, zodat die regionale differentiaties beter zichtbaar zouden worden. Desondanks bleken deze technieken nog steeds geen goed alternatief voor de "survey"-methode. Als antwoord hierop werden vervolgens zogenaamde "hybride" of "semi-survey"-methoden ontwikkeld. Een belangrijk kenmerk voor deze methoden is de combinatie van "survey"- en "non-survey"-benaderingen. De GRIT-aanpak 1) van Jensen (1979) wordt in de literatuur en in de praktijk als de meest geavanceerde onder de hybride methoden beschouwd. Ook voor de Grevelingen-studie zal deze benadering worden toegepast.

De GRIT-methodiek bestaat uit een aantal duidelijk omschreven fasen. Voor een uitgebreide behandeling hiervan wordt verwezen naar Jensen et al. (1979); in dit rapport komen ze slechts summier aan bod. In de *eerste fase* wordt de nationale input-outputtabel geschikt gemaakt om als uitgangspunt voor de transformatie naar de regionale tabel te dienen. De actualiteit van de tabel, en een bepaalde omschrijving van de importen en handel spelen in dit verband een belangrijke rol (Smith en Morrison, 1974). In de *tweede fase* worden regionale input-outputrelaties afgeleid voor de intermediaire productiestructuur en voor het primaire-kostenblok. Dit gebeurt met behulp van zogenaamde locatiecoëfficiënten 2). Na deze procedure treedt *fase drie* in werking, en deze heeft de constructie van een prototype regionale tabel als doel. De belangrijkste cellen uit de geraamde tabel worden opnieuw bekeken, en eventueel vervangen door betere informatie uit bijvoorbeeld statistieken of enquêtes. Onbelangrijke cellen worden bij voorkeur ongemoeid gelaten, omdat de marginale winst van betere cijfers (betere multiplieranalyses) niet opweegt tegen de marginale inzet van capaciteit (tijd en geld). Nadat het intermediaire en primaire blok zijn geraamd, komt in *fase vier* de finale vraag van de regionale input-outputtabel aan bod. De afleiding hiervan kan op dezelfde manier via de locatiecoëfficiënten worden aangepakt. In de *vijfde fase* van de GRIT-methode vindt tenslotte opnieuw een verificatie van de geraamde regionale input-outputtabel plaats, zodat een zo hoog mogelijke integriteit van de tabel wordt bereikt.

Op basis van de voorgaande werkwijze kunnen de voordelen van de GRIT-methode als volgt worden samengevat:

-
- 1) GRIT staat voor Generation of Regional Input-Output Tables.
  - 2) Als deze niet beschikbaar zijn kunnen ook werkgelegenheidsratio's worden gebruikt (Johns en Leat, 1987).

- voor elke regio kan een input-outputtabel worden afgeleid, mits een bepaald aantal gegevens aanwezig is (zoals regionale productiewaarden en werkgelegenheid op bedrijfstakniveau);
- bij toepassing op meerdere regio's zijn de regionale input-outputtabellen consistent met de nationale input-outputtabel;
- de methodologie is een mix van "survey" en "non-survey"-methoden;
- de nationale en regionale input-outputcoëfficiënten zijn direct vergelijkbaar, omdat de regionale tabel consistent is met de nationale tabel;
- de constructie van regionale tabellen kost relatief weinig geld en tijd;
- het systeem is niet echt gecompliceerd; de methodologie bevat een aantal duidelijk omschreven fasen.

Deze voordelen zijn reden geweest om de GRIT-methode te gebruiken voor de constructie van een intraregionale input-outputtabel van Zeeland.

2.3.3 Input-outputtabel voor Zeeland

De meest recente nationale input-outputtabel van het CBS heeft betrekking op het jaar 1993 (Nationale Rekeningen, 1996). Desondanks wordt de ramingsprocedure van de Zeeuwse input-outputtabel gebaseerd op de nationale tabel van 1990. Dit heeft te maken met de actualiteit van belangrijke regionale databronnen, zoals de Regionale Economische Jaarcijfers (CBS) en de Landbouwrekeningen (CBS). De betekenis van de werkwijze heeft echter vooral te maken met het ontwikkelen van een zo goed mogelijke regionale input-outputtabel in een zo kort mogelijke tijdsperiode. De mate waarin de analyses met het regionale model een betrouwbare weergave geven van de werking van de Zeeuwse economie is belangrijk; het doel is niet zozeer om elk cijfer uit de tabel exact te representeren.

De constructie van de intraregionale input-outputtabel voor Zeeland is uitgevoerd op basis van de GRIT-methode. In dit verband is gewerkt volgens de verschillende fasen zoals die in de vorige paragraaf zijn beschreven. Gestart is met de afleiding van een eerste versie van de Zeeuwse input-outputtabel uit de nationale tabel op basis van bepaalde verhoudingen tussen regionale en nationale productiewaarden (de fasen 1 en 2). Daarna zijn externe, gepubliceerde data over de Zeeuwse economie ingevoerd uit de Regionale Economische Jaarcijfers en uit de Landbouwrekeningen (fase 3). Het betreft hier informatie over intermediair verbruik, lonen, salarissen, overig inkomen en indirecte belastingen van bedrijfstakken. In de volgende stap is de finale afzet geraamd van de Zeeuwse bedrijfstakken (fase 4). Dit laatste is in het algemeen geen eenduidige zaak, omdat de CBS-publicaties voornamelijk informatie geven over de kosten- of inputstructuur van bedrijven. Over de afzet- of outputstructuur ervan, zoals de leveringen aan bedrijven, buitenland, overheid of gezinnen, is nauwelijks iets bekend.

De fasen 1 tot en met 4 leveren een eerste concept op van een Zeeuwse input-outputtabel, waarna deze in fase 5 ter toetsing is voorgelegd aan enkele experts op het gebied van de Zeeuwse economie. Het doel hiervan is om de geraamde regionale relaties aan een kritische blik te onderwerpen, en deze eventueel te vervangen door betere informatie. De experts werd vooral gevraagd naar de in- en outputstructuur te kijken die samenhangt met de toeristische en recreatieve sector van Zeeland. Hoewel dit alles niet tot concrete aanpassingen van de tabel heeft geleid, heeft de werkwijze toch enige nuttige achtergrondinformatie opgeleverd over de Zeeuwse economie. Deze gegevens zijn in het onderzoek vooral als referentiekader gebruikt voor de betrouwbaarheid van de analyses met de geraamde regionale tabel.

De GRIT-methode heeft binnen kort tijdsbestek geresulteerd in een intraregionale input-outputtabel voor Zeeland. De tabel heeft betrekking op het jaar 1990, en is in geaggregeerde vorm afgebeeld in tabel 2.7.

Tabel 2.7 Geaggregeerde input-outputtabel voor Zeeland, 1990 (miljoenen gulden)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Finaal	Totaal
1. Primaire sector	138	435	22	2	6	2	0	4	1	610	684	1.294
2. Voedingsmidde- lenindustrie	62	209	23	0	55	2	1	14	9	375	943	1.317
3. Overige industrie	66	89	2.997	228	22	257	12	442	61	4.174	7.969	12.143
4. Groot- en detail- handel	4	1	75	0	1	13	1	37	1.241	1.373	405	1.778
5. Hotels, restaurants, cafés	0	1	23	15	0	8	4	25	9	85	447	532
6. Transport	49	2	593	41	2	161	4	49	192	1.093	3.524	4.617
7. Cultuur, recreatie	0	0	2	2	0	0	0	18	0	22	160	182
8. Overige dienst- verlening	10	14	259	186	30	75	34	328	8	944	3.633	4.577
9. Handels- en ver- voersmarges	10	43	262	18	6	24	3	38	0	404	1.126	1.530
10. Totaal intermediair	339	794	4.256	492	122	542	59	955	1.521	9.080	18.890	27.970
11. Invoer	275	214	3.831	131	126	2.235	16	138	9	6.975		
12. BTW tegen factor- kosten	680	309	4.056	1.155	284	1.840	107	3.484	0	11.915		
13. Totale productie- waarde	1.294	1.317	12.143	1.778	532	4.617	182	4.577	1.530	27.970		

Bron: LEI-DLO (1997).

De input-outputtabel is zoveel mogelijk getoetst aan beschikbaar datamateriaal en aan kennis van economische experts. Natuurlijk zijn er nog genoeg mogelijkheden aan te grijpen op basis waarvan de kwaliteit van de tabel kan worden verbeterd. Zo verdient het bijvoorbeeld aanbeveling om in de toekomst meer tijd te besteden aan het verzamelen van informatie over de afzetstructuur van bedrijfstakken. Uit studies van Johns et al. (1987) en Eding et al. (1995) blijkt het enquête-instrument hierbij een nuttige rol te kunnen vervullen. Regionale input-outputtabelstudies zullen aan waarde winnen, als de enquête een vast onderdeel van de GRIT-methodiek zou uitmaken.

3. KENMERKEN VAN DE RECREANTEN

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beeld te geven van de verschillende recreanten in de Grevelingen met hun eigen kenmerken. Allereerst wordt ingegaan op de verdeling naar de verschillende recreatieactiviteiten en naar type recreant (3.2). In paragraaf 3.3 komen vervolgens de persoonskenmerken aan bod, zoals geslacht, leeftijd en herkomst. Informatie over het reisgezelschap en het vervoer en verblijf wordt gegeven in paragraaf 3.4 en 3.5. Het hoofdstuk wordt afgesloten met gegevens over de keuze van de Grevelingen als reisdoel (3.6). Een aantal kenmerken speelt in het verdere onderzoek geen rol, maar wordt hier gegeven als aanvullende informatie.

3.2 Verdeling naar activiteit en type recreant

Tabel 3.1 geeft de onderverdeling naar belangrijkste recreatieactiviteit weer. De watersporters maken met 42% het grootste gedeelte van de respondenten uit. De verdeling in deze groep naar vaste-ligplaatshouder en passant is vrij gelijk verdeeld (58% passant en 42% een vaste ligplaats). De oeverrecreanten vertegenwoordigen 33% van de respondenten. Surfers maken een kwart van de ondervraagden uit.

Tabel 3.1 Activiteit, in aantal en %

	Absoluut	%
Oeverrecreant	342	33
Surfer	256	25
Watersporter:	431	42
<i>passant</i>	(251)	(24)
<i>vast a)</i>	(180)	(18)
Totaal	1029	100,0

a) Vaste-ligplaatshouder.

Naast de verdeling naar activiteit is ook onderscheid gemaakt naar respondenten die een dagtocht maakten of in het gebied overnachtten (tabel 3.2). Met bijna driekwart van het totaal maken de verblijfsrecreanten het grootste gedeelte van de respondenten uit. Van de ondervraagden is ruim een kwart dagrecreant.

Tabel 3.2 Type recreant naar activiteit, in aantal en %

	Oeverrecreant		Surfer		Watersporter		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Dagrecreant	173	51	91	36	19	4	283	28
Verblijfsrecreant	169	49	165	64	412	96	746	72
Totaal	342	100	256	100	431	100	1.029	100

Als binnen deze groepen gekeken wordt naar de ondernomen activiteiten, dan valt op dat ruim 95% van de watersporters onder de verblijfsrecreanten valt. Bij de oeverrecreanten is het aantal dag- en verblijfsrecreanten ongeveer gelijk.

Ruim 60% van de dagrecreanten onder de respondenten blijkt te komen voor oeverrecreatie. Onder de geënquêteerde verblijfsrecreanten blijkt de watersport favoriet te zijn (55%).

3.3 Persoonskenmerken

In deze paragraaf wordt ingegaan op enkele persoonskenmerken van de respondenten, te weten geslacht, leeftijd en herkomst.

Het geslacht (verdeeld naar activiteit) is weergegeven in tabel 3.3. Uit de tabel blijkt dat de man/vrouwverhouding onder de respondenten vrijwel gelijk is verdeeld. Er zijn iets meer mannen (55%) geënquêteerd dan vrouwen (45%). Onder de oeverrecreanten bevinden zich iets meer vrouwen dan mannen. Bij de surfers en watersporters is de meerderheid van het mannelijke geslacht.

Tabel 3.3 Activiteit naar geslacht, in aantal en %

	Oeverrecreant		Surfer		Watersporter		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Man	146	43	155	61	262	61	563	55
Vrouw	196	57	101	39	169	39	466	45
Totaal	342	100	256	100	431	100	1.029	100

Gekeken naar de leeftijd van de respondenten blijkt bijna 60% tussen de 30-49 jaar te vallen. Wordt ook de leeftijdscategorie 50-64 jaar daarbij genomen, dan komt dit percentage op ruim 80%.

In de jongste leeftijdsklasse (15-29 jaar) zijn de surfers meer vertegenwoordigd dan bij de andere recreanten (ruim 25%). Onder de watersporters zijn de "jongeren" (15-39) duidelijke minder vertegenwoordigd en de "ouderen" (50 >) meer vertegenwoordigd. De oeverrecreanten zijn iets jonger dan het gemiddelde beeld.

Bij de interpretatie van deze tabel moet er rekening mee worden gehouden dat alleen respondenten van 15 jaar en ouder geënquêteerd zijn. Hierdoor zal de gemiddelde leeftijd waarschijnlijk hoger uitvallen dan in het algemeen.

Tabel 3.4 Leeftijd naar activiteit, in %

	Oeverrecreant N=342	Surfer N=256	Watersporter N=431	Totaal N=1.029
15 - 29	15	25	9	15
30 - 39	34	32	21	28
40 - 49	28	28	35	31
50 - 64	18	14	30	22
65 >	5	1	5	4
Totaal	100	100	100	100

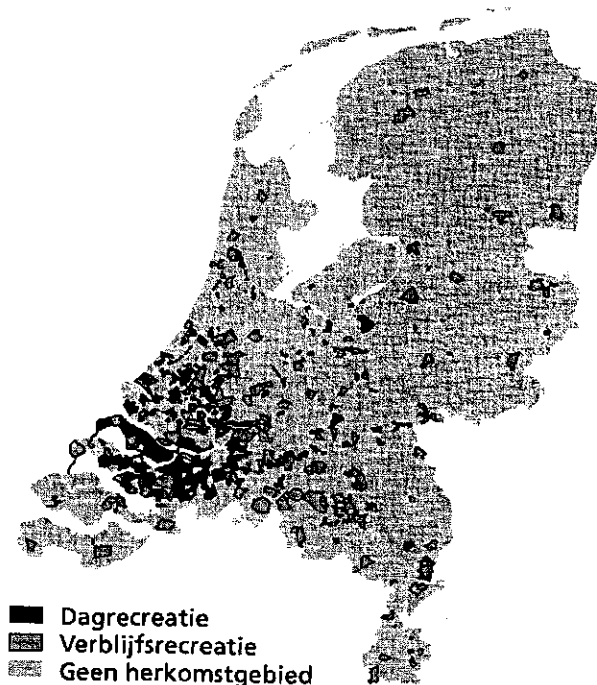
Tabel 3.5 geeft de herkomst van de respondenten weer. Van de respondenten woont 67% in Nederland, ruim een kwart komt uit Duitsland en 7% uit België.

De verdeling naar nationaliteit onder de oeverrecreanten en de watersporters komt redelijk overeen met de algemene verdeling naar nationaliteit. De verdeling onder de surfers laat echter een afwijkend beeld zien. Er komen ongeveer evenveel Duitsers als Nederlanders naar de Grevelingen om te surfen (circa 45%). Ruim 10% van de onderzochte surfers heeft de Belgische nationaliteit.

Tabel 3.5 Herkomst naar activiteit, in %

	Oeverrecreant N=342	Surfer N=256	Watersporter N=431	Totaal N=1.029
Nederland	73	45	74	67
Duitsland	22	44	17	25
België	3	11	8	7
Overig	2	-	1	1
Totaal	100	100	100	100

Van de respondenten is tevens de woonplaats bekend. Onderstaand figuur van Nederland geeft de spreiding van de Nederlandse respondenten weer.

Figuur 3.1 Herkomst respondenten verdeeld naar dag- en verblijfsrecreanten

De verdeling laat zien dat de Grevelingen blijkbaar een belangrijke bestemming is voor recreanten uit de Randstad, Noord-Brabant en Zeeland. De dagrecreanten onder de respondenten komen voornamelijk uit de regio. De verblijfsrecreanten komen vanuit heel Nederland naar de Grevelingen.

3.4 Reisgezelschap

In tabel 3.6 komt de groepssamenstelling van de respondenten naar voren. In 53% van de gevallen maken kinderen deel uit van het reisgezelschap, waarvan 480 groepen uit het eigen gezin bestaan. De Grevelingen is dus een echte gezinsbestemming. Dit blijkt ook uit de opmerkingen van de respondenten dat de Grevelingen (en de voorzieningen in en rondom het meer) kindvriendelijk is, onder andere vanwege ondiep water en schone oevers. De overige groepen zijn samengesteld uit bijvoorbeeld echtgenoot, vrienden/kennissen of overige familie zonder kinderen. De gemiddelde groepsgrootte van een gezelschap met kinderen ligt rond de 4,5 personen, terwijl groepen zonder kinderen bestaan uit circa 2,5 personen.

Tabel 3.6 Samenstelling gezelschap

Gezelschap	N=1.029	Gemiddelde groepsgrootte
Alleen	62	
Met kinderen	550	4,5
Overig zonder kinderen	417	2,5

Van de respondenten komt 6% alleen naar de Grevelingen om te recreëren. Van deze groep behoort tweederde deel tot de surfers (tabel 3.7). Dit kan gelegen zijn in het individuele karakter van de sport.

Tabel 3.7 Reisgezelschap naar activiteit, in aantal en %

	Meerdere personen		Alleen	
	Aantal	%	Aantal	%
Oeverrecreant	327	34	15	24
Surfer	216	22	40	65
Watersporter	424	44	7	11
Totaal	967	100	62	100

3.5 Vervoer en accommodatie

In het onderzoek is ook gekeken naar de wijze van vervoer van de respondenten. Hierbij is onderscheid gemaakt naar twee reisonderdelen. Enerzijds het vervoer van huis naar verblijfsadres. Hieronder wordt ook het vervoer van de dagrecreanten naar de Grevelingen verstaan (de bestemming kan gezien worden als het verblijfsadres voor die dag). Onder deze categorie vallen dus alle respondenten. Anderzijds is de verblijfsrecreanten nog gevraagd met welk vervoermiddel zij van hun verblijfsadres naar de Grevelingen (enquêtelocatie) zijn gekomen (tabel 3.8).

Ruim driekwart van alle respondenten komt met de auto naar de regio. Landelijk gezien ligt dit percentage voor binnenlandse vakanties van Nederlanders hoger, namelijk op 85% (CBS, 1995). Daarnaast komt nog eens bijna 16% met de boot naar de Grevelin-

gen. Aangezien we hier te maken hebben met een watersportgebied, ligt dit percentage ruim boven het landelijk gemiddelde (1%). Hiermee is het vervoer van bijna 93% van de respondenten gedekt. In de categorie overig zitten de vervoersmogelijkheden openbaar vervoer, bromfiets/scooter, fiets, lopend en overig. Het aandeel van de respondenten dat met het openbaar vervoer is gekomen is te verwaarlozen (0,4% tegen landelijk gezien rond de 8%). Dit kan eraan gelegen zijn dat de bereikbaarheid van de eilanden door beperkt openbaar vervoer (geen trein, tram) bemoeilijkt wordt. Bovendien belemmeren recreatiegoederen als een surfplank het gebruik van openbaar vervoer.

Vanaf het verblijfsadres wordt de afstand tot de Grevelingen vaker op de fiets en lopend afgelegd (beide rond de 5%). Het aandeel van de auto neemt af tot 32%. De categorie overig (28%) bevat nu ook de watersporters die op hun boot zijn geënquêteerd. Voor deze categorie is de verblijfplaats tevens enquêtelocatie, waardoor er geen afstand is afgelegd van verblijfsaccommodatie naar de Grevelingen.

Tabel 3.8 Wijze van vervoer, in %

	Huis - verblijfsadres N=1.060	Verblijfsadres - Grevelingen N=746
Personenauto, motor, busje (max. 6 pers.)	77	32
Camper	5	6
Boot	16	24
Overig	2	38
Totaal %	100	100

Onder de geënquêteerde verblijfsrecreanten is gekeken van welke accommodatievorm zij gebruik hebben gemaakt. Tabel 3.9 geeft hiervan een overzicht. De meest gebruikte accommodatievorm is de eigen boot (ruim 50%). Dit komt overeen met het beeld dat ongeveer de helft van de respondenten getypeerd kan worden als watersporter. Het hoge aandeel van de boot als verblijfsaccommodatie is waarschijnlijk veroorzaakt doordat ruim 95% van de watersporters verblijfsrecreant is en op de eigen boot overnacht. Overige accommodaties waar relatief vaak gebruik van wordt gemaakt, zijn de toercaravan, de gehuurde bungalow en in mindere mate de camper.

Tabel 3.9 Gebruik accommodatievormen, in aantal en %

	Aantal	%
Toercaravan	94	13
Camper	58	8
Tent	20	3
Hotel	5	1
Pension	7	1
Appartement	16	2
Eigen boot	376	50
Leen-/huurboot	18	2
Eigen 2e woning/bungalow	18	2
Eigen stacaravan	21	3
Gehuurde bungalow	74	10
Gehuurde stacaravan	15	2
Bij familie, vrienden, kennissen	22	3
Anders	2	0
Totaal	746	100

Bij deze vraag was de mogelijkheid opengehouden om een eventuele tweede accommodatie waarvan gebruik werd gemaakt mee te nemen in de enquêtes. Slechts in 9 gevallen werd bevestigend beantwoord. Het ging daarbij om een tweede boot of tent bij een caravan. Kosten waren hier nauwelijks aan verbonden.

Ruim 77% van de respondenten heeft een verblijfsduur van minder dan 8 weken. De overige respondenten hebben een verblijfsduur van 3 maanden tot een jaar (19% heeft een vaste stand- of ligplaats (jaarplaats)). "Verblijfsduur" is bij de laatste groep niet de daadwerkelijke (persoonlijke) aanwezigheid, maar de tijd dat de accommodatie beschikbaar is.

De gemiddelde verblijfsduur van de verblijfsrecreanten in de regio bedraagt 8 dagen. De verblijfsduur van recreanten met een vaste seizoen-, stand- of ligplaats langer dan 3 maanden is hierin buiten beschouwing gelaten.

Slechts 2% van de respondenten heeft het verblijf in en rond de Grevelingen geboekt via een reisorganisatie. De meeste verblijfsrecreanten betalen direct aan de verhuurder. Op bijna een vijfde van de respondenten was deze vraag niet van toepassing, aangezien zij verbleven bij familie of kennissen (geen kosten) of in het bezit waren van een tweede woning (hier is geen sprake meer van huur, maar van aflossing). Dit geldt voor zowel de Nederlanders als de buitenlanders.

Tabel 3.10 Wijze van betaling van accommodatie, in aantal en %

	Absoluut	%
Reisorganisatie	14	2
Verhuurder	582	78
Niet van toepassing	137	18
Onbekend	13	2
Totaal	746	100

3.6 Grevelingen als reisdoel

Ruim de helft van de respondenten geeft de Grevelingen als hoofdreden op om de regio te bezoeken. Voor de overige respondenten is de Grevelingen minder belangrijk in de keuze voor de regio als bestemming. Als echter onderscheid gemaakt wordt naar activiteit, dan laat de groep surfers een ruime afwijking zien. Zo kiest het grootste deel (ruim 70%) bewust voor de Grevelingen als reisdoel. De speciaal aangelegde surfstranden lijken hiermee te voldoen aan een behoefte. Bij de oeverrecreanten is de verdeling over de redenen van bezoek vrijwel gelijk (dit komt overigens niet overeen met exact dezelfde verdeling onder oeverrecreanten naar dag- en verblijfsrecreant, tabel 3.2).

Tabel 3.11 Reden voor bezoek aan Grevelingen naar activiteit, in %

	Oeverrecreant	Surfer	Watersporter	Totaal
Hoofdreden	51	71	56	58
Een van de redenen	49	29	44	42
Totaal	100	100	100	100

Als ook de verdeling naar dag- en verblijfsrecreant erbij genomen wordt, dan komt een ander beeld naar voren. Van de geënquêteerde dagrecreanten is de Grevelingen voor bijna 80% hoofdreden van bezoek. Dit komt naar voren bij elke dagrecreatieactiviteit. De Grevelingen wordt dus als locatie voor een dagtocht zeer bewust gekozen. Bij een langer

verblijf in een regio spelen vaak meerdere motieven mee. Vandaar dat bij de verblijfsrecreanten slechts de helft de Grevelingen als hoofddoel van de vakantie opgaf. Een veelgehoorde opmerking in de Grevelingen was dat juist de combinatie binnenwater (Grevelingenmeer) en buitenwater (Noordzee) de reden voor het verblijf in de regio was. Dit geldt met name voor de oeverrecreanten. De surfers wijken af van dit beeld. Ook voor het doorbrengen van de (surf)vakantie is doelbewust een locatie uitgezocht. Ruim 62% geeft namelijk de Grevelingen als hoofddoel van de vakantie weer. Ook de ondervraagde watersporters plannen in meer dan de helft van de gevallen hun vakantie bewust in de regio.

Tabel 3.12 Reden voor bezoek naar type recreant en activiteit, in %

	Dagrecreant				Verblijfsrecreant			
	oever	surf	water	totaal	oever	surf	water	totaal
Hoofdrede	77	87	69	80	23	62	56	50
Een van de redenen	23	13	31	20	77	38	44	50
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Ruim 95% van de respondenten geeft aan de Grevelingen de moeite waard te vinden om nog eens terug te komen. Slechts 2% zal zeker geen herhalingsbezoek meer afleggen.

Tabel 3.13 Indicatie "Grevelingen de moeite waard om terug te komen", in aantal en %

	Aantal	%
Ja	981	95
Nee	21	2
Weet niet	27	3
Totaal	1.029	100

4. BESTEDINGEN

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de uitgaven die worden gedaan in het kader van een dagje uit of vakantie in de Grevelingen. Het gaat in het onderzoek niet om de bestedingen *in* de Grevelingen, maar om de uitgaven die bezoekers aan de Grevelingen doen gedurende een vakantie of dagtocht. Het betreft hier zowel bestedingen in het onderzoeksgebied als erbuiten (in de regio of in een nog groter gebied). In dit onderzoek is ervan uitgegaan dat alle bestedingen die gedaan worden tijdens die vakantie of dagtocht ook aan de Grevelingen toe te schrijven zijn. Een nuancering is hierin aangebracht door aan de respondenten te vragen of de Grevelingen de hoofdreden of een van de redenen van het bezoek aan de regio was. Indien het de hoofdreden betreft, worden alle uitgaven die tijdens de vakantie of dagtocht worden gedaan aan de Grevelingen toegerekend. Als het slechts één van de redenen is, is 50% van de bestedingen meegenomen in de berekeningen. In alle bedragen die vermeld staan in dit hoofdstuk is deze berekening meegenomen.

De respondenten is gevraagd naar de totale bestedingen van het gezelschap waartoe ze behoren gedurende de enquêtedag voor de volgende uitgavencategorieën: vervoer, horeca, cultuur, recreatief winkelen, boodschappen, huur recreatiegoederen en accommodatie. Deels ging het om reeds gedane uitgaven, deels om een raming van de uitgaven gedurende de rest van de dag. Dit kan leiden tot een onderschatting van de uitgaven, aangezien verwacht wordt dat de respondenten alleen die uitgaven zullen noemen waarvan zij betrekkelijk zeker zijn. Om dit enigszins op te vangen, konden in plaats van de uitgaven van vandaag ook de uitgaven van gisteren worden genomen, voorzover men deze dag in de Grevelingen of in het kader van de vakantie in de Grevelingen had doorgebracht.

Voor het vaststellen van een gemiddelde dagbesteding per recreant zijn de totale (directe) bestedingen (rekening houdend met hoofd- of subreden) per gezelschap omgerekend naar een besteding per persoon. Dit is gedaan per uitgavencategorie voor de verschillende typen recreanten (dag- en verblijfsrecreant) en de verschillende recreatieactiviteiten (oeverrecreatie, surfen en watersport). Voor een algemene gemiddelde dagbesteding zijn binnen een uitgavencategorie alle uitgaven opgeteld en gedeeld door de totale groepsgrootte. Voor alle respondenten samen komt deze groepsgrootte op 3.712 personen. Per recreatietype en -activiteit verschilt de groepsgrootte (zie tabel 4.1).

Tabel 4.1 Aantal respondenten en groepsgrootte naar recreatietype en activiteit

	Aantal respondenten N=1.029	Groepsgrootte 3.712
<i>Type</i>		
Dagrecreant	283	1.100
Verblijfsrecreant	746	2.612
<i>Activiteit</i>		
Oeverrecreant	342	1.415
Surfer	256	843
Watersporter	431	1.454

Enkele uitgaven van verblijfsrecreanten dienden ook nog gedeeld te worden door de verblijfsduur. Zo zijn de uitgaven voor accommodatie (totaal voor het gehele verblijf)

gedeeld op die verblijfsduur en ook de kosten voor heen- en terugreis (benzinekosten) zijn gedeeld op de verblijfsduur. Binnen de recreatieactiviteiten is ook gekeken naar de verdeling dag- en verblijfsrecreanten om bovenstaande berekening door te voeren.

Uit de enquête is gebleken dat 83% van de respondenten geld heeft besteed of gaat besteden op de enquêtedag aan een of meer van de uitgavencategorieën vervoer, horeca, cultuur, recreatief winkelen, boodschappen, huur recreatiegoederen en accommodatie. Totaal 175 respondenten gaven aan niets uit te geven.

Niet iedereen in een groep geeft iets uit. Door de bestedingen van de groep te delen door de totale groepsgrootte, zitten ook deze recreanten die niets uitgeven verwerkt in de uitkomsten. Aangezien de totale populatie in de Grevelingen ook "niet-besteders" bevat, kunnen de gemiddelde dagbedragen opgehoogd worden naar de totale populatie.

In tabel 4.2 staat weergegeven welk deel van de respondenten een uitgave doet in de desbetreffende uitgavencategorie en voor hoeveel gemiddeld per dag per respondent (inclusief de niet-besteders) besteed wordt.

Tabel 4.2 Aantal en % van de respondenten met bestedingen en de gemiddelde besteding in gulden per uitgavencategorie per dag

Uitgavencategorie	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
<i>Totaal</i>	<i>854</i>	<i>83</i>	<i>29,69</i>
Vervoer	1.015	99	8,91
Horeca	638	62	8,00
Cultuur	40	4	0,33
Recreatief winkelen	85	8	0,69
Boodschappen	572	56	6,23
Huur recreatiegoederen	32	3	0,54
Accommodatie	711	69	4,99

De belangrijkste uitgavencategorieën naar omvang en uitgaven worden gevormd door "vervoer", "accommodatie", "horeca" en "boodschappen". Aan de overige categorieën wordt slechts door een klein aantal respondenten iets uitgegeven.

4.2 Bestedingen

In de volgende subparagrafen volgt een beschrijving van de verschillende uitgavencategorieën, waarbij verder ingegaan wordt op het uitgavenpatroon naar type recreant en recreatieactiviteit. In de tabellen wordt weergegeven welk deel van deze groepen iets heeft uitgegeven aan de betreffende uitgavencategorie. Daarnaast wordt in dezelfde tabel aangegeven hoeveel gemiddeld aan die categorie wordt uitgegeven, berekend over alle respondenten per recreatietype of -activiteit (dus inclusief de niet-besteders). Dit bedrag slaat dus niet terug op de genoemde besteders per groep.

4.2.1 Vervoer

Bestedingen aan vervoer omvatten de kosten openbaar vervoer, sluis-/brug-/pontgelden, huur van vervoermiddelen, parkeergelden en benzinekosten.

Aan openbaar vervoer of aan sluis-, brug- of ponttarieven wordt nauwelijks iets uitgegeven. De categorie "huur van vervoermiddelen" wordt zelfs niet meegenomen in de berekeningen, omdat door slecht 2 respondenten bevestigend hierop was geantwoord.

Onder de respondenten die parkeergeld moesten betalen, bevond zich 27% met een jaarkaart. Een jaarkaart is aan te schaffen voor de parkeerplaatsen van "Strand Grevelingen" en "Kabbelaarsbank" en kost f 50,-. Met name de surfers maken hiervan gebruik. Dit bedrag is omgerekend naar een gemiddeld bedrag per dag om dit later op te kunnen

hogen. Om uit de kosten te komen moet minimaal 10 dagen per jaar een bezoek gebracht worden aan genoemde locaties (een dagkaart kost f 5,-). In dit onderzoek is uitgegaan van een gemiddeld gebruik van 16 dagen, wat neerkomt op gemiddeld f 3,13 per dag.

De benzinekosten zijn berekend aan de hand van het aantal afgelegde kilometers. De respondenten is gevraagd naar de postcode van hun huisadres (Nederlanders) of naar hun woonplaats (buitenlanders). Met behulp van een routeplanner is de retourafstand van het huisadres tot de Grevelingen berekend. Er wordt gerekend met een kilometerprijs van f 0,50 om te komen tot de totale vervoerskosten. In deze kilometerprijs zitten ook de vaste lasten van het vervoermiddel. Vervolgens is dit bedrag voor de verblijfsrecreanten gedeeld op de gemiddelde verblijfsduur (8 dagen) om de uitgave per dag te berekenen (zie 4.1).

Ook voor het gebruik van de boot als vervoermiddel om naar de Grevelingen te komen, is met een kilometerprijs gerekend. Na gesprekken met deskundigen is gebleken dat de vaste lasten en de kosten per liter brandstof hoger zijn dan bij een auto. Het is echter moeilijk te bepalen hoe vaak van de motor gebruik wordt gemaakt. In dit onderzoek is niet ingegaan op het type boot waarmee gevaren wordt, de snelheid of de diepgang (en daarmee het brandstofverbruik). Daarnaast is uit onderzoek van DTV is gebleken dat ruim 75% van de vaartuigen in de Grevelingen zeilboten en geen motorboten betreft. Dit in overweging genomen is uitgegaan van dezelfde kilometerprijs als bij de auto, namelijk f 0,50.

Tabel 4.3 Bestedingen aan vervoer. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan vervoer en de gemiddelde besteding in guldens per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
<i>Totaal</i>	1.015	99	8,91
<i>Type</i>			
Dagrecreant	274	97	13,45
Verblijfsrecreant	741	99	7,00
<i>Activiteit</i>			
Oeverrecreant	335	98	7,57
Surfer	253	99	13,85
Watersporter	427	99	7,35

Tabel 4.3 geeft aan dat vrijwel alle respondenten vervoerskosten hebben. Binnen de recreatietypen en -activiteiten laat dit percentage geen grote afwijkingen zien. Gemiddeld komen de vervoerskosten neer op een bedrag van f 8,91. Dagrecreanten geven bijna het dubbele uit van de verblijfsrecreanten. Hierbij moet echter vermeld worden dat bij de verblijfsrecreanten alleen het vervoer van huis naar de Grevelingen en terug is meegenomen (zowel per auto als per boot). Dit bedrag is bovendien teruggerekend per dag, door het bedrag te delen op de gemiddelde verblijfsduur. De benzinekosten gedurende de vakantie zijn niet meegenomen, aangezien dit moeilijk aan te geven is voor de respondenten. Dit levert een onderschatting op van de vervoerskosten.

De surfers geven gemiddeld veel meer uit dan oeverrecreanten en watersporters. Een verklaring hiervoor is het grote aantal buitenlanders (54%) dat zich onder de surfers bevindt. Deze leggen grote afstanden af, wat zijn invloed heeft op de hoogte van de vervoerskosten.

4.2.2 Horeca

Uitgaven aan horeca omvatten die uitgaven die gedaan worden in horecagelegenheden als restaurant, café, strandtent en bij de ambulante handel als bijvoorbeeld een ijskarretje.

Tabel 4.4 Bestedingen aan horeca. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan horeca en de gemiddelde besteding in guldens per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
Totaal	638	62	8,00
Type			
Dagrecreant	162	57	3,14
Verblijfsrecreant	476	64	10,05
Activiteit			
Oeverrecreant	214	63	4,29
Surfer	154	60	6,43
Watersporter	270	63	12,53

Van de respondenten geeft 62% geld uit aan de uitgavencategorie horeca. Per recreatietype en -activiteit wordt hiervan nauwelijks afgeweken. Gemiddeld wordt er een bedrag van f 8,00 aan deze categorie besteed. Met een gemiddeld bedrag van f 10,05 geven de verblijfsrecreanten via de horeca ruim drie keer meer uit dan de dagrecreanten (f 3,14).

Als gekeken wordt naar de onderverdeling per onderscheiden recreatieactiviteit, dan blijken de watersporters, net als de verblijfsrecreanten, aan horeca gemiddeld een hoger bedrag uit te geven. Voor de horecaondernemingen kunnen dit interessante doelgroepen zijn om zich op te richten.

4.2.3 Cultuur en recreatief winkelen

Bestedingen die toe te schrijven zijn aan de uitgavencategorie cultuur betreffen onder andere de entreegelden van attracties en evenementen (musea, pretparken, en dergelijke), bioscoopbezoeken en bijvoorbeeld zwembadkaartjes.

Het uitgavenpercentage aan deze categorie is klein, in gemiddeld 4% van de gevallen wordt hieraan besteedt. Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt doordat de bezigheden in het gebied vooral gericht zijn op recreatie op en in het water. Bijkomende uitgaven aan cultuur blijven daardoor achter. In deze categorie werd relatief veelvuldig het bezoek aan het zwemparadijs op Port Zélande vermeld, ook een wateractiviteit.

Tabel 4.5 Bestedingen aan cultuur. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan cultuur en de gemiddelde besteding in guldens per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
Totaal	40	4	0,33
Type			
Dagrecreant	7	3	0,14
Verblijfsrecreant	33	4	0,42
Activiteit			
Oeverrecreant	15	4	0,24
Surfer	10	4	0,60
Watersporter	15	4	0,27

Onder recreatief winkelen vallen de aankopen van souvenirs, kaarten, foto- en filmmateriaal, cadeautjes, enzovoort. Bestedingen in deze categorie worden door gemiddeld 8% van de besteders gedaan. De dagrecreanten blijken geen uitgaven te doen aan deze categorie. Een verklaring hiervoor kan gevonden worden in het feit dat de dagrecreanten in dit onderzoek in de Grevelingen zijn geëquipteerd gedurende hun dagtocht. De bezig-

heden tijdens dit bezoek waren gericht op activiteiten op en aan het water en niet op winkelen.

Van de verblijfsrecreanten blijkt 11% te besteden aan deze uitgavencategorie. Dit percentage ligt het hoogst en wordt hoogst waarschijnlijk veroorzaakt doordat bij een langer verblijf er eerder wat tijd ingeruimd wordt om te winkelen.

Tabel 4.6 Bestedingen aan recreatief winkelen. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan recreatief winkelen en de gemiddelde besteding in guldens per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
<i>Totaal</i>	85	8	0,69
<i>Type</i>			
Dagrecreant	1	0	0,00
Verblijfsrecreant	84	11	0,96
<i>Activiteit</i>			
Oeverrecreant	28	9	0,53
Surfer	17	7	0,96
Watersporter	40	9	0,70

4.2.4 Boodschappen

Alle dagelijkse aankopen van etens- en drinkwaren anders dan in horecagelegenheden vallen in de uitgavencategorie "boodschappen". Tabel 4.7 geeft per type recreant en recreatieactiviteit aan welk deel van de respondenten geld uitgeeft aan boodschappen.

Tabel 4.7 Bestedingen aan boodschappen. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan boodschappen en de gemiddelde besteding in guldens per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1029
<i>Totaal</i>	572	56	6,23
<i>Type</i>			
Dagrecreant	22	8	0,40
Verblijfsrecreant	550	74	8,69
<i>Activiteit</i>			
Oeverrecreant	145	42	3,84
Surfer	119	47	5,44
Watersporter	308	72	9,03

Gemiddeld genomen komt het aandeel besteders in de categorie boodschappen uit op 56%. Bij de uitsplitsing naar type en activiteit blijkt dat de uitgavencategorie "boodschappen" grote verschillen laat zien. Van de dagrecreanten geeft slechts 8% geld uit aan boodschappen, naast 74% van de verblijfsrecreanten. Bovendien is dit ook nog eens voor een veel lager bedrag. Een verklaring hiervoor kan zijn dat dagrecreanten vaak korte tijd op locatie verblijven, waarna huiswaarts wordt gegaan waar alles aanwezig is. Verblijfsrecreanten moeten juist hun etenswaren voor het verblijf ter plaatse aanschaffen.

Als gekeken wordt naar de ondernomen activiteiten blijken de watersporters relatief vaak boodschappen te doen. Oeverrecreanten en surfers blijven onder het gemiddelde, hoogst waarschijnlijk te wijten aan een groot aandeel dagrecreanten binnen deze groepen.

Hoewel er vraagtekens gezet kunnen worden bij het toerekenen van uitgaven aan boodschappen aan een vakantie regio - boodschappen worden immers sowieso gedaan -

blijft het een feit dat, met name in kleinere gemeenschappen, veel winkeltjes hun bestaansrecht ontleen aan de drukte gedurende de zomermaanden.

Naast de werkelijke (of voor die dag geschatte) uitgaven aan boodschappen is aan de dagrecreanten ook gevraagd aan te geven of ze eten en drinken mee van huis hadden genomen. Hieraan is een bedrag gekoppeld om de waarde ervan aan te geven.

In totaal is indicatief tijdens de enquêtedagen voor f 4.200,- aan levensmiddelen van huis meegenomen naar de Grevelingen. Dit komt neer op gemiddeld f 3,82 per dagrecreant per dag. Dat bedrag is bijna tien keer zo hoog als het bedrag aan boodschappen die in de regio worden aangeschaft. Dit verklaart waarschijnlijk de lage respons binnen het aandeel "uitgaven aan boodschappen".

Verblijfsrecreanten zijn hier buiten beschouwing gelaten. Voor de eerste dagen worden etenswaren van huis meegenomen, waarna vervolgens boodschappen ter plaatse worden gedaan. Hierbij is dus onduidelijk of de etenswaren die zij meenemen naar de Grevelingen van huis komen of in de regio zijn ingekocht.

4.2.5 Huur recreatiegoederen

Het betreft hier uitgaven aan de huur van roerende recreatiegoederen, zoals een ligbed, surfplank, parasol, enzovoort. Huur van vervoermiddelen (bijvoorbeeld fiets) valt onder vervoerskosten en huur van verblijfsaccommodatie (zoals een bungalow) valt onder accommodatiekosten. Aan deze categorie wordt over het algemeen nauwelijks geld besteed, slechts in 3% van de gevallen, voor een gemiddeld bedrag van f 0,54. Het bestedingsbedrag van surfers is ruim het dubbele, wat te danken kan zijn aan het ter plaatse huren van benodigdheden voor de uitoefening van de surfsport.

Tabel 4.8 Bestedingen aan huur recreatiegoederen. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan huur recreatiegoederen en de gemiddelde besteding in guldens per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
<i>Totaal</i>	32	3	0,54
<i>Type</i>			
Dagrecreant	5	2	0,30
Verblijfsrecreant	27	4	0,64
<i>Activiteit</i>			
Oeverrecreant	16	5	0,29
Surfer	7	3	1,18
Watersporter	9	2	0,41

4.2.6 Accommodatie

De respondenten is gevraagd aan te geven wat de accommodatiekosten zijn voor hun gehele verblijf in de Grevelingen. Watersporters die bijvoorbeeld geënquêteerd worden in de haven van Bruinisse en daar 2 dagen verblijven, dan doorvaren naar Herkingen en daar nog 3 dagen doorbrengen alvorens de Grevelingen te verlaten, moeten dus hun verblijfskosten voor de duur van 5 dagen aangeven. De accommodatiekosten zijn inclusief de toeristenbelasting en eventuele kosten aan water, gas, electra. Hoewel de toeristenbelasting afgedragen wordt aan de gemeente en niet gelijk de economie in gaat, is dit in het onderzoek niet apart meegenomen.

Voor het omrekenen van de verblijfskosten per dag, zijn de verblijfskosten gedeeld op de verblijfsduur per respondent. Bij de respondenten met een vaste stand- of ligplaats is een verblijfsduur aangehouden van 12 maanden. Het jaartarief voor een vaste standplaats is gedeeld op het aantal dagen per jaar en niet op het aantal dagen dat de recreant daadwerkelijk aanwezig is. Hierdoor kunnen de gemiddelde verblijfskosten lager uitvallen

Tabel 4.9 Bestedingen aan accommodatie. Aantal en % van de recreanten met bestedingen aan accommodatie en de gemiddelde besteding in gulden per dag naar recreatietype en -activiteit

	Aantal	%	Gemiddelde dagbesteding N=1.029
<i>Totaal</i>	711	69	4,99
<i>Type</i>			
Dagrecreant	0	0	0,00
Verblijfsrecreant	711	95	7,09
<i>Activiteit</i>			
Oeverrecreant	152	44	5,71
Surfer	157	61	5,99
Watersporter	402	93	3,71

dan in onderzoeken die alleen uitgaan van vakanties in een gebied zonder daarin de vaste stand- en ligplaatsen mee te nemen.

Van de totale onderzoeksgroep heeft 69% kosten aan accommodatie. Dit zijn allemaal verblijfsrecreanten. Ook binnen de recreatieactiviteiten wordt het aandeel besteders hierdoor gevormd. Echter, een klein aantal verblijfsrecreanten heeft geen kosten door verblijf bij familie en vrienden. Daarnaast zijn ook de kosten voor een tweede woning niet meegenomen. Hierdoor komt het aantal verblijfsrecreanten met uitgaven aan accommodatie niet geheel overeen met het werkelijke aantal verblijfsrecreanten.

Hoewel de watersporters vrijwel geheel uit verblijfsrecreanten bestaan en daardoor in 93% van de gevallen uitgaven hebben aan accommodatie, geven ze hieraan gemiddeld het minst uit.

4.3 Gemiddelde bestedingen per recreant

In deze paragraaf wordt ingegaan op de gemiddelde dagbestedingen van de respondenten die direct gegenereerd worden door de Grevelingen. Paragraaf 4.3.1 gaat daarbij in op de dagbestedingen naar type recreant. Ook is gekeken naar de verschillen in bestedingen tussen recreatieactiviteiten (4.3.2) en nationaliteit (4.3.3).

4.3.1 Bestedingen naar type recreant

Tabel 4.10 geeft de uitgaven naar dag- en verblijfsrecreanten weer, met daarbij de totale daguitgaven per uitgavencategorie.

Gemiddeld wordt aan een dagje uit in het kader van de Grevelingen *f* 29,69 gespendeerd. Met *f* 8,91 maken de vervoerskosten 30% van die bestedingen uit, gevolgd door "horeca" en "boodschappen" (27% en 21%). "Accommodatie" is daarna de belangrijkste uitgavencategorie.

De dagrecreanten geven gemiddeld *f* 17,43 uit aan een "dagje Grevelingen". De vervoerskosten maken ruim driekwart uit van de totaaluitgaven per dag. Aan horeca wordt nog eens bijna 20% uitgegeven. Willen we dit bedrag vergelijken met de uitgave per dagtocht zonnen, zwemmen, picknicken, dagkamperen en dergelijke van *f* 7,58 (CBS/NBT, 1996), dan moeten eerst de kosten die in de bedragen inbegrepen zijn met elkaar overeenkomen. In het bedrag van het CBS zitten niet inbegrepen de uitgaven aan "recreatief winkelen", "huur recreatiegoederen" en de vaste lasten per kilometer. Trekken we deze kosten van de dagbesteding in de Grevelingen af, dan komen we op een bedrag van *f* 9,06. Dit is nog steeds anderhalve gulden hoger dan de dagtochtuitgave van het CBS.

De verblijfsrecreanten besteden gemiddeld voor *f* 34,85 per persoon per dag, waarbij "horeca" de belangrijkste uitgavencategorie is. In dit bedrag zitten zowel de uitgaven van de Nederlanders als van de buitenlanders inbegrepen. Onderzoek van het NRIT (1995) heeft ook geleid tot gemiddelde dagbesteding voor verblijfsrecreanten, alleen afzonder-

Tabel 4.10 Gemiddelde dagbesteding in guldens en percentuele verdeling, verdeeld naar type recreant en uitgavencategorie

	Dagrecreant		Verblijfsrecreant		Totaal	
	guldens	%	guldens	%	guldens	%
Vervoer	13,45	77	7,00	20	8,91	30
Horeca	3,14	18	10,05	29	8,00	27
Cultuur	0,14	1	0,42	1	0,33	1
Recreatief winkelen	0,00	0	0,96	3	0,69	2
Boodschappen	0,40	2	8,69	25	6,23	21
Huur recreatiegoederen	0,30	2	0,64	2	0,54	2
Accommodatie	0,00	0	7,09	20	4,99	17
Totaal	17,43	100	34,85	100	29,69	100

lijk voor Nederlanders en buitenlanders. Door Nederlanders wordt per binnenlandse vakantie gemiddeld f 40,00 besteed en door Duitsers en Belgen in Nederland gemiddeld f 95,00 per dag. Een gemiddelde hiervan ligt, als de verhouding Nederlanders-buitenlanders in de Grevelingen wordt aangehouden, rond de f 58,00. Vergelijken we deze dagbesteding met de uitkomst in de Grevelingen, dan valt het bedrag van verblijfsrecreanten in de Grevelingen fors lager uit. Het verschil wordt met name veroorzaakt door verschil in verblijfskosten. Een verklaring kan zijn dat in de kuststreken veel mensen verblijven in de goedkopere verblijfsaccommodaties tent of caravan, waarvan een groot gedeelte met vaste standplaats. De kosten hiervan vallen aanzienlijk lager uit dan bijvoorbeeld van een verblijf in een hotel. In het Nederlandse gemiddelde van het NRIT zitten alle accommodatievormen verwerkt.

4.3.2 Bestedingen naar recreatieactiviteit

Een overzicht van de gemiddelde dagbestedingen per recreatieactiviteit is gegeven in tabel 4.11.

Tabel 4.11 Gemiddelde dagbesteding in guldens en percentuele verdeling, verdeeld naar recreatieactiviteit en uitgavencategorie

	Oeverrecreant		Surfer		Watersporter	
	guldens	%	guldens	%	guldens	%
Vervoer	7,57	34	13,85	40	7,35	22
Horeca	4,29	19	6,43	19	12,53	37
Cultuur	0,24	1	0,60	2	0,27	1
Recreatief winkelen	0,53	2	0,96	3	0,70	2
Boodschappen	3,84	17	5,44	16	9,03	26
Huur recreatiegoederen	0,29	1	1,18	3	0,41	1
Accommodatie	5,71	26	5,99	17	3,71	11
Totaal	22,47	100	34,45	100	34,00	100

Als gekeken wordt naar de verdeling naar activiteit, dan besteden de surfers en de watersporters anderhalf keer zoveel als de oeverrecreanten. De onderlinge verdeling over de uitgavencategorieën verschilt echter. De vervoerskosten maken bij de surfers 40% van de uitgaven uit. Vergeleken met oeverrecreanten (34%) en watersporters (22%) is dit aandeel vrij groot. Totaal geven de surfers een gemiddeld bedrag van f 34,45 per dag uit.

Oeverrecreanten hebben een gemiddelde dagbesteding van f 22,47. Naast het vervoer zijn de accommodatiekosten hier een belangrijk onderdeel van.

De watersporters hebben een gemiddelde dagbesteding van f 34,00. Opvallend is dat niet de vervoerskosten maar de horeca-uitgaven het grootste gedeelte van de bestedingen uitmaken (37%). Vergeleken met de dagbesteding door watersporters uit het onderzoek van DTV (1994) à f 38,56, vallen de uitgaven iets lager uit. De uitgaven aan cultuur en huur recreatiegoederen zijn in dit laatste onderzoek niet onderscheiden, maar die vallen waarschijnlijk in de categorie overig. In het bedrag van DTV zit een groter aandeel aan "recreatief winkelen". Daarnaast zijn ook scheepvaartartikelen meegenomen in de berekening. Het verschil zou dus kunnen zitten in het al dan niet meenemen van bepaalde recreatiegoederen. Vaste lasten van het transport zitten niet in het bedrag van DTV besloten.

Tussen de passanten en vaste-ligplaatshouders onder de watersporters doet zich nauwelijks verschil in uitgaven voor. De passanten besteden gemiddeld f 33,50 en de vaste-ligplaatshouders geven circa f 35,00 uit. De laatste groep geeft percentueel meer uit aan de horeca dan de passanten (43% tegen 33%). De passanten daarentegen geven gemiddeld meer uit aan accommodatie dan de vaste-ligplaatshouders (13% tegen 7%). Hierbij moet wel vermeld worden dat de accommodatiekosten van de vaste-ligplaatshouders genomen zijn over een heel jaar (huur jaarplaats) en van de passanten voor hun verblijf in de Grevelingen. Een vergelijking binnen deze uitgavencategorie is daarom moeilijk te trekken.

4.3.3 Bestedingen naar nationaliteit

In deze paragraaf wordt gekeken naar het verschil in uitgaven tussen de Nederlandse, Duitse en Belgische verblijfsrecreanten (tabel 4.12). Er is gekozen voor een vergelijking waarbij de dagrecreanten niet zijn meegenomen. Tussen dag- en verblijfsrecreanten bestaat een groot verschil in uitgaven. Aangezien de Duitsers bijna alleen verblijfsrecreanten zijn (96%) en onder de Nederlanders juist veel dagrecreanten voorkomen, levert dit uitkomsten op waarmee geen zuivere vergelijking mogelijk is.

Bij de vergelijking tussen nationaliteiten is de categorie overig buiten beschouwing gelaten, omdat deze te divers en te klein.

Tabel 4.12 Gemiddelde dagbesteding in guldens en percentuele verdeling van verblijfsrecreanten, verdeeld naar nationaliteit

	Nederlander		Duitser		Belg	
	guldens	%	guldens	%	guldens	%
Vervoer	2,46	9	9,99	24	3,37	10
Horeca	9,59	35	9,53	23	17,28	51
Cultuur	0,25	1	0,73	2	0,09	0
Recreatief winkelen	0,60	2	1,73	4	0,17	1
Boodschappen	8,50	31	8,91	21	9,41	28
Huur recreatiegoederen	0,26	1	1,43	3	0,00	0
Accommodatie	5,89	21	9,50	23	3,32	10
Totaal	27,55	100	41,82	100	33,64	100

Eerst is gekeken naar de totale dagbesteding. De Duitse verblijfsrespondenten geven met f 41,82 aanzienlijk meer per dag uit dan de andere nationaliteiten. Nederlandse verblijfsrecreanten blijken met f 27,55 het "zuinigst" te zijn. De Belgische overnachters geven gemiddeld f 33,64 per dag uit.

De verdeling over de verschillende uitgavencategorieën laat grote verschillen zien in de categorieën horeca en accommodatie. Duitse verblijfsrecreanten geven het meest

uit aan accommodatie met gemiddeld f 9,50 en Belgen het minst met gemiddeld f 3,32. De Belgen blijken het meest uit te geven aan de horeca. Deze uitgavencategorie maakt ruim 50% uit van de totale uitgaven van de Belgische verblijfsrecreanten. Dit is opvallend hoger dan bij de Nederlanders (35%) en de Duitsers (23%).

De vervoerskosten laten een overeenkomstig beeld zien met de af te leggen afstand. De Duitse verblijfsrecreanten geven circa f 10,00 uit aan vervoer, de Belgische verblijfsrecreanten rond de f 3,40 en de Nederlandse gemiddeld f 2,50. Percentueel maken de vervoerskosten voor de Duitsers een groter deel uit van de dagbestedingen (24%) dan bij Belgen en Nederlanders (circa 10%).

4.3.4 Significantie van bestedingsverschillen

In dit onderzoek is getoetst op verschil in bestedingen tussen onderscheiden recreantengroepen, tussen verschillende locaties en in de tijd. De bestedingen zijn bekend voor de groep als geheel. Deze bestedingen zijn gedeeld op de groepsgrootte om een uitgave per persoon te verkrijgen. Vervolgens worden de uitkomsten gewogen naar groepsgrootte, om iedere uitkomst even zwaar mee te laten tellen. Hierbij moet vermeld worden dat er voorbij wordt gegaan aan een eventuele spreiding in bestedingen binnen een groep. Er wordt vanuit gegaan dat over de dag heen ieder lid van de groep gemiddeld een even groot bedrag besteedt.

De variantieanalyse is uitgevoerd voor de afzonderlijke uitgavencategorieën en voor de totale dagbesteding. De totale dagbesteding is echter het totaalbedrag van de verschillende soorten bestedingen op een dag. Als er een significant verschil tussen dagbestedingen is, wil dat niet zeggen dat dit ook geldt voor de afzonderlijke uitgaven per uitgavencategorie waaruit dit bedrag is opgebouwd. Hiermee moet rekening gehouden worden bij de interpretatie.

Allereerst is gekeken naar het verschil in bestedingen tussen dag- en verblijfsrecreanten. Voor zowel de dagbesteding als geheel, als voor elke uitgavencategorie is sprake van een significant verschil in bestedingen. Er kan dus gesteld worden dat het onderscheid naar dag- of verblijfsrecreant essentieel is voor het verkrijgen van een goed beeld van de bestedingen in een gebied.

De variantieanalyse is daarnaast uitgevoerd voor de bestedingen tussen oeverrecreanten, surfers en watersporters. Op basis van de totale dagbesteding kan gesproken worden van een significant verschil in bestedingen tussen oeverrecreanten en surfers en oeverrecreanten en watersporters. Tussen surfers en watersporters is geen significant verschil geconstateerd.

Tabel 4.13 Significantie van bestedingsverschillen tussen oeverrecreanten, surfers en watersporters

Uitgave	Oever/Surf	Oever/Water	Surf/Water
Vervoer	x	-	x
Horeca	x	x	x
Cultuur	-	-	-
Recreatief winkelen	-	-	-
Boodschappen	x	x	x
Huur recreatiegoederen	x	-	x
Accommodatie	-	x	x
Totale dagbesteding	x	x	-

x = significant; - = niet significant.

Per uitgavencategorie komen meerdere verschillen voor. Ook al doet zich bijvoorbeeld geen significant verschil voor tussen de totale dagbesteding van surfers en watersporters, de tabel laat zien dat dit wel geldt voor vrijwel alle onderscheiden uitgavencategorieën.

Tussen passanten en vaste-ligplaatshouders doet zich geen significant verschil voor tussen de totale daguitgaven. Echter, voor uitgaven aan horeca en accommodatie. kan gesproken worden van een duidelijk significante afwijking ten opzichte van elkaar.

Tabel 4.14 geeft de vergelijking tussen de bestedingen van de verschillende nationaliteiten weer.

Tabel 4.14 *Significantie van bestedingsverschillen tussen nationaliteiten*

Uitgave	NL/B	NL/D	B/D
Vervoer	-	x	x
Horeca	-	x	-
Cultuur	x	-	x
Recreatief winkelen	x	x	x
Boodschappen	-	x	-
Huur recreatiegoederen	x	x	x
Accommodatie	x	x	x
Totale dagbesteding	-	x	x

x = significant; - = niet significant.

Voor de totale dagbestedingen is sprake van een duidelijke afwijking tussen de Duitsers en de andere nationaliteiten. Nederlanders en Belgen echter zijn op basis van de dagbestedingen niet significant van elkaar te onderscheiden. Tabel 4.14 laat zien dat voor de onderscheiden uitgavencategorieën soms een andere uitspraak te doen is.

Naast verschillen tussen recreatievormen en nationaliteit is er ook gekeken naar verschillen in tijd. Aangezien dit niet de ingang van het onderzoek was, zijn hierover geen aparte bestedingstabellen in het rapport opgenomen. Vanuit de methode gezien, is het echter belangrijk om te toetsen op significantie in de tijd gezien.

Uit toetsing blijkt dat er tussen het hoog- en naseizoen een significant verschil in uitgaven is, geldig voor alle uitgavencategorieën. Door in de toetsing ook het onderscheid naar dag- en verblijfsrecreant te betrekken, blijkt dat er een sterke samenhang bestaat tussen seizoen en type. Hoewel de invloed van het type recreant sterker is dan het onderscheid naar seizoen, is ook de onderlinge afhankelijkheid duidelijk aanwezig. Dit wijst erop dat beiden niet los van elkaar in onderzoek betrokken moeten worden.

Tabel 4.15 *Significantie van bestedingsverschillen tussen week- en weekenddagen*

Uitgave	Weekdagen/weekenddagen	Dinsdag-woensdag/zondag
Vervoer	-	-
Horeca	-	x
Cultuur	-	-
Recreatief winkelen	-	x
Boodschappen	x	x
Huur recreatiegoederen	x	-
Accommodatie	x	x
Totale dagbesteding	-	x

x = significant; - = niet significant.

Verskil in bestedingen tussen week- en weekenddagen is vervolgens geanalyseerd (tabel 4.15). Hierbij deed het probleem zich voor dat respondenten ook de uitgaven van de dag ervoor op mochten geven als deze dag in, of in het kader van een vakantie naar, de Grevelingen waren gedaan. Zo konden de totaalbestedingen van zaterdag ook uitga-

ven van vrijdag in zich hebben. Om nu toch iets over verschil in uitgaven over dagen te kunnen zeggen, zijn verschillende analyses uitgevoerd.

Eerst is gekeken naar het verschil in bestedingen tussen week- en weekenddagen. Voor de totale dagbesteding is er geen sprake van een significante afwijking in uitgaven. Dit is echter wel het geval voor uitgaven aan boodschappen, huur recreatiegoederen en accommodatie.

Vervolgens is het verschil in bestedingen tussen dinsdagen/woensdagen enerzijds en zondagen anderzijds bekeken. Als voor deze dagen de bestedingen van de dag ervoor genomen worden, dan vallen ze toch nog in dezelfde categorie week- of weekenddag. Voor de dagbesteding als totaal levert deze vergelijking nu wel een significant verschil in uitgaven op. Daarbinnen komt geen duidelijk verschil in uitgaven naar voren voor cultuur, huur recreatiegoederen en vervoer.

Bovenstaande geeft de indicatie dat het toch raadzaam is om in vervolgonderzoek in ieder geval een weekdag en een weekenddag op te nemen.

Ook de toetsing van bestedingsverschillen tussen verscheidene locaties laat geen eenduidig beeld zien. Zoals aangegeven in paragraaf 2.2.5 werd er op de dagrecreatieterreinen Kabbelaarsbank en Grevelingendam en de havens Brouwershaven en Aquadelta gedurende enkele data tegelijk geënquêteerd om zodoende in ieder geval verschil in weersomstandigheden, wat van invloed zou kunnen zijn op de uitkomsten, uit te sluiten. Genoemde locaties werden onderling vergeleken. De uitgaven van de Kabbelaarsbank blijken significant te verschillen met de Grevelingendam, behalve voor cultuur. Verschil in bestedingen tussen Brouwershaven en Aquadelta is niet significant, behalve voor cultuur en accommodatie.

Op basis van bovenstaande uitkomsten is nog gekeken naar verschil tussen de havens onderling en de belangrijkste dagrecreatieterreinen onderling. Dit levert geen eenduidig beeld op.

Uit bovenstaande kan opgemaakt worden dat het raadzaam is om in een gebied zo goed mogelijk verspreid de enquêtelocaties te bepalen en dat ook gekeken dient te worden naar verschil in functies van de locaties.

4.4 Totale bestedingen Grevelingen

Alvorens kan worden overgegaan tot de berekening via de input-outputanalyse van de werkgelegenheid en het inkomen dat in totaal (direct en indirect) gegenereerd wordt door de bestedingen, moet het totaal aan bestedingen gedurende een jaar berekend worden.

Hierbij is de verdeling naar activiteit als ingang gebruikt om te komen tot het totaal aantal bezoekers per jaar (zie paragraaf 3.2.2). Zoals gezegd zijn er geen cijfers bekend over het aantal surfers dat jaarlijks de Grevelingen bezoekt. Deze recreanten zitten daarom inbegrepen in de totaaltelling van de oeverrecreanten (1,3 miljoen recreantendagen). De dagbestedingen van de oeverrecreanten en de surfers moeten hierdoor echter wel tot één gemiddeld (gewogen) bedrag teruggebracht worden om dit te kunnen ophogen naar het totaalbezoek. Hiertoe is uitgegaan van de groepsgrootte per genoemde activiteiten en dus niet het aantal respondenten. Deze groepsgrootte is vermenigvuldigd met de gemiddelde besteding per uitgavencategorie en gedeeld op de totale groepsgrootte van beide activiteiten samen. Vervolgens is dit opgehoogd naar 1,3 miljoen recreantendagen. Voor de watersporters is uitgegaan van de gemiddelde dagbesteding per passant opgehoogd naar het totaal aantal passantendagen (totaal 376.500) en de gemiddelde dagbesteding per vaste-ligplaatshouder vermenigvuldigd naar het totaal aantal dagen (totaal 522.500) dat doorgebracht wordt in de Grevelingen. Tabel 4.13 geeft weer welke bedragen dit per jaar oplevert.

Per jaar wordt er via recreatie in en gegenereerd door de Grevelingen ruim 73 miljoen gulden aan directe bestedingen uitgegeven.

Tabel 4.16 Totaalbestedingen per activiteit per jaar (x f 1.000)

	Oever	Passant	Vast	Totaal
Vervoer	13.206	2.956	3.684	19.846
Horeca	6.776	3.573	9.144	19.493
Cultuur	493	37	277	807
Recreatief winkelen	919	241	428	1.588
Boodschappen	5.911	2.203	7.644	15.758
Huur recreatiegoederen	825	154	225	1.204
Accommodatie	7.735	1.145	5.460	14.340
Totaal	35.865	10.309	26.862	73.036

4.5 Geografische verdeling bestedingen

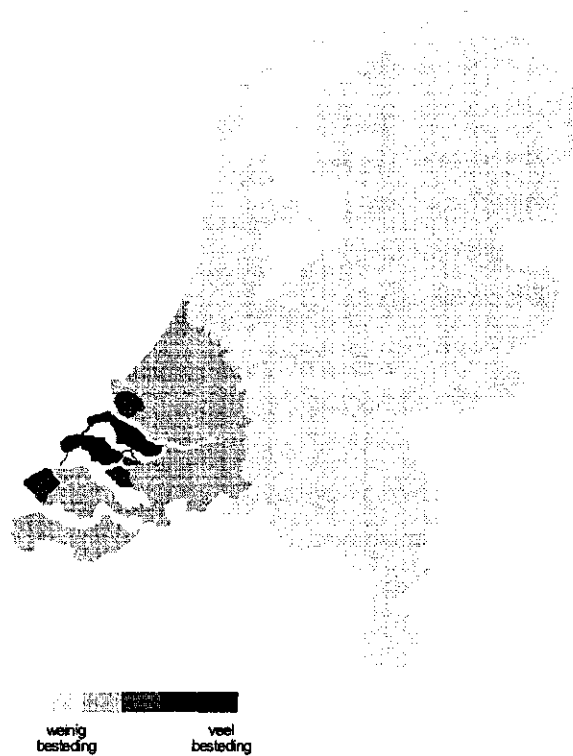
Het is de bedoeling met dit onderzoek niet alleen aan te geven hoeveel uitgaven er gedaan worden in het kader van recreatie in de Grevelingen, maar ook waar deze terecht komen. Profiteert alleen de directe omgeving, of wordt er ook in een grotere omtrek geld besteed?

De respondenten is gevraagd aan te geven in welke plaats ze hun uitgaven hebben gedaan. De plaats van besteding kon op een dag erg variëren, van 's morgens een kopje koffie in Ouddorp tot 's avonds dineren in Vlissingen. De vervoerskosten zijn niet meegenomen in de geografische spreiding, omdat de benzinekosten niet aan een plaats toe te wijzen zijn.

Allereerst is gekeken naar de regionale verdeling exclusief de accommodatiekosten. Uit de enquête blijkt dat de meeste uitgaven rond de twee dammen van het Grevelingenmeer met uitloop op de eilanden worden gedaan. Verder blijkt dat, als wordt gekeken naar de uitgaven per eiland, Schouwen-Duiveland ruim 60% van de bestedingen genereert en Flakkee "slechts" 15%. De overige uitgaven vallen vrijwel allemaal in een straal van 65 km rond de Grevelingen.

Worden de accommodatiekosten erbij genomen, dan verandert dit beeld volledig. Goeree-Overflakkee genereert 41% van de uitgaven tegen Schouwen-Duiveland bijna 50%. Exclusief vervoer komt dit neer op respectievelijk circa 20 miljoen voor Goeree Overflakkee en circa 26 miljoen voor Schouwen-Duiveland. Hier zou uit opgemaakt kunnen worden dat de verblijfsrecreanten voor uitgaan (horeca) en boodschappen relatief vaak het eiland Schouwen-Duiveland kiezen. Voor Goeree-Overflakkee zijn de verblijfsrecreanten die voor de Grevelingen komen dus een belangrijke doelgroep om inkomsten te genereren.

De overige uitgaven blijven ook bij deze benadering binnen een straal van 65 km. Figuur 4.1 geeft de regionale spreiding van de bestedingen weer.

Figuur 4.1 Regionale spreiding van bestedingen gegenereerd door recreatie in de Grevelingen

5. RESULTATEN INPUT-OUTPUTANALYSE

5.1 Inleiding

De Zeeuwse input-outputtabel wordt gebruikt om de uitstralingseffecten van de Grevelingen na te gaan in termen van inkomen en werkgelegenheid. De enquête heeft informatie opgeleverd over de bestedingen die direct samenhangen met het recreatiegebied (tabel 5.1). Deze informatie is in vier bestedingscategorieën samengevat, namelijk de horeca (accommodatie, consumpties), de recreatie (cultuur, huur recreatiegoederen, accommodatie jachthavens), het transport (benzine, reparatie van vervoermiddelen, vaste lasten, kosten openbaar vervoer, parkeergeld, brug- en sluisgeld), en de handel (recreatief winkelen, boodschappen).

Tabel 5.1 *Geraamde directe bestedingen van de Grevelingen, naar bedrijfstak, 1996*

Bedrijfstak	Inclusief BTW		Exclusief BTW	
	x 1.000 gld.	%	x 1.000 gld.	%
Horeca	27.228	37	23.887	37
Recreatie	8.616	12	7.333	12
Transport	19.846	27	16.914	26
Handel	17.346	24	16.217	25
Totaal	73.036	100	64.351	100

Bron: berekening LEI-DLO.

De bestedingen zijn geraamd op basis van enerzijds het totaal aantal bezoekers per jaar aan de Grevelingen, en anderzijds de gemiddelde uitgaven per persoon. Bij de berekeningen is zoveel mogelijk rekening gehouden met het feit dat bestedingen kunnen verschillen per type recreant (dag- of verblijfstoerisme) en per activiteit van de recreant (surfer, watersporter, oeverrecreant). De bestedingen van de recreanten zijn weergegeven als geldbedragen inclusief BTW. Deze bedragen kunnen niet rechtstreeks in de input-outputtabel worden opgenomen, maar moeten eerst worden gecorrigeerd voor BTW; de input-outputtabel is namelijk gewaardeerd in prijzen exclusief BTW. Informatie over het BTW-percentage per bestedingsgroep is afkomstig van de belastingdienst, het Bedrijfshoreca en het EIM. Het totale bestedingsbedrag exclusief BTW bedraagt na deze correctie ruim 64 miljoen gulden.

Het grootste deel van de directe bestedingen in de Grevelingen heeft te maken met uitgaven aan versnaperingen en overnachtingen (voornamelijk kamperen). In de input-outputtabel is deze uitgavencategorie verbonden met de bedrijfstak horeca. Vervolgens heeft ruim een kwart van alle bestedingen te maken met het transport naar en van de Grevelingen. De uitgaven aan transport zijn hier opgebouwd uit benzinekosten, onderhoudskosten van vervoermiddelen, vaste lasten (verzekering) van vervoermiddelen, kosten van openbaar vervoer, parkeergeld, en brug- en sluisgeld. Elk van deze posten hangt met een specifieke bedrijfstak uit de input-outputtabel samen, zodat voor elk hiervan het directe en indirecte effect is nagegaan in termen van toegevoegde waarde en werkgelegenheid. Tenslotte dragen de groot- en detailhandel en de bedrijfstak recreatie voor respectievelijk 25% en 12% bij aan de totale bestedingen van de Grevelingen.

De bestedingen van de Grevelingen zijn uitgedrukt in prijzen van 1996, terwijl de input-outputtabel voor Zeeland is gebaseerd op prijzen van 1990. De gemiddelde inflatie

bedroeg in de jaren negentig ongeveer 2% per jaar. Het prijsniveau van de input-output-tabel moet daarom eerst met zo'n 10% worden verhoogd, voordat een koppeling met de bestedingen tot stand kan worden gebracht. Er wordt verondersteld, dat alle cellen in de input-outputtabel met dit percentage worden opgehoogd. Impliciet blijven de input-outputstructuren van 1996 daardoor gelijk aan de reeds geraamde structuren van 1990 1).

In de volgende paragrafen worden de economische uitstralingseffecten van de Grevelingen berekend op basis van de geconstrueerde input-outputtabel voor Zeeland. Achtereenvolgens wordt ingegaan op de betekenis voor het inkomen (paragraaf 5.2) en voor de werkgelegenheid (paragraaf 5.3).

5.2 Inkomen

De directe bestedingen van de Grevelingen kunnen via de input-outputanalyse worden vertaald in totale inkomsten die met het gebied samenhangen. In tabel 5.2 is dat inkomen gespecificeerd naar de bedrijfstakken horeca, recreatie, transport en handel. Daarbij is tevens onderscheid gemaakt naar direct en indirect inkomen. Het directe inkomen wordt in de recreatiebedrijfstakken zelf verdiend, terwijl het indirecte inkomen wordt voortgebracht in bedrijfstakken die verbonden zijn met de recreatieactiviteiten. Als maatstaf voor het inkomen is de bruto toegevoegde waarde genomen, die is opgebouwd uit lonen, salarissen, sociale lasten, overige inkomens (zoals winst, rente en dividend) en afschrijvingen.

Tabel 5.2 *Inkomen per bedrijfstak van de Grevelingen, de verdeling hiervan over het directe en indirecte deel, en inkomensmultipliers, 1996*

Bedrijfstak	Inkomen (mln. gld)	Procenten		Inkomens- multiplier
		direct	indirect	
Horeca	16,1	79	21	1,27
Recreatie	5,5	76	24	1,31
Transport	8,8	70	30	1,43
Handel	13,3	80	20	1,25
Totaal	43,7	77	23	1,30

Bron: berekening LEI-DLO.

De 64 miljoen gulden aan directe bestedingen van de Grevelingen genereren een totaal inkomen van bijna 44 miljoen gulden. Hiervan wordt zo'n 37% bijeengebracht door de horecasector, en vormt de bedrijfstak handel met 30% een andere belangrijke post. Eenvijfde deel van de totale verdiensten van de Grevelingen heeft verder te maken met transport. Dit komt overeen met bijna 9 miljoen gulden, bijeengebracht door achtereenvolgens de reparatiebedrijven (4,4 miljoen gulden), het verzekeringswezen (2,3 miljoen gulden), de aardolie-industrie (1,0 miljoen gulden), de overheid (0,9 miljoen gulden) en de transportbedrijven (0,2 miljoen gulden).

Het gegenereerde inkomen door de Grevelingen moet eigenlijk in verband worden gebracht met het directe en indirecte inkomen dat te maken heeft met de totale Zeeuwse recreatiesector. Hoewel over dit laatste geen cijfers beschikbaar zijn, is toch geprobeerd een inschatting ervan te maken. De vergelijking concentreert zich op de groepen horeca en recreatie; de groepen transport en handel zijn namelijk niet alleen heterogeen van

1) De input-outputcoëfficiënten, waarop de analyses worden gebaseerd, blijven namelijk constant.

karakter 1), maar hun productie is daarnaast grotendeels op andere doelen gericht. Uit tabel 5.2 kan eenvoudig worden afgeleid dat de bijdrage van de Grevelingen aan de inkomsten die samenhangen met recreatie en horeca 21,6 miljoen gulden is. De inkomsten die verband houden met de totale Zeeuwse recreatie en horeca zijn geschat op zo'n 397 miljoen gulden (respectievelijk 12 en 385 miljoen gulden). De Grevelingen levert hieraan dus een bijdrage van 5,5%.

De inkomensmultiplier geeft de verhouding weer tussen het totale inkomen (direct en indirect) en het directe inkomen. Als de waarde van de multiplier groter of gelijk is aan twee, zijn de indirecte verdiensten minstens even groot als de directe verdiensten. Een multiplierwaarde die kleiner is dan twee, impliceert een indirect inkomen dat kleiner is dan het directe inkomen. Voor de Grevelingen blijkt het gemiddelde directe inkomen met een derde deel toe te nemen als rekening wordt gehouden met toeleveringen aan de sectoren die rechtstreeks met het recreatiegebied samenhangen. Dit komt tot uiting in een inkomensmultiplier van 1,30 voor het gehele gebied. De multiplier voor de bedrijfstak transport is het hoogst, en die voor de bedrijfstak handel het laagst.

Naast dit type multiplier, wordt in de literatuur ook regelmatig gebruikgemaakt van multipliers waarin ook geïnduceerde inkomenseffecten zijn opgenomen (zie hoofdstuk 2). In het algemeen resulteren de extra inkomsten van gezinnen in extra bestedingen, en dit heeft weer extra verdiensten tot gevolg. Deze nieuwe inkomenseffecten worden in deze studie niet meegenomen, zodat de betekenis van de Grevelingen voor de toegevoegde waarde in feite wordt onderschat.

5.3 Werkgelegenheid

De Zeeuwse input-outputtabel is uitgebreid met een vector die informatie geeft over de werkgelegenheid (in arbeidsjaren) per bedrijfstak. Binnen een bedrijfstak kan het aantal arbeidsjaren worden gekoppeld aan de productiewaarde. Met behulp van input-outputanalyses kan vervolgens inzicht worden verkregen in de directe en indirecte werkgelegenheid van de Zeeuwse economie. Voor de Grevelingen is de totale werkgelegenheid zo geraamd op 540 arbeidsjaren, waarvan ruim viervijfde deel te maken heeft met directe werkgelegenheid (tabel 5.3).

Tabel 5.3 *Werkgelegenheid per bedrijfstak van de Grevelingen, de verdeling hiervan over het directe en indirecte deel, en werkgelegenheidsmultipliers, 1996*

Bedrijfstak	Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	Procenten		Werkgelegenheids- multiplier
		direct	indirect	
Horeca	195	87	13	1.15
Recreatie	105	87	13	1.15
Transport	78	66	33	1.49
Handel	162	84	16	1.19
Totaal	540	83	17	1.20

Bron: berekening LEI-DLO.

Zo'n 36% van de directe en indirecte werkgelegenheid van de Grevelingen wordt gegenereerd door de horecasector, en zo'n 30% door de bedrijfstak handel. De arbeidsbanen binnen de transportsector zijn opgebouwd uit werkzaamheden in achtereenvol-

- 1) Zo bestaat de aardolie-industrie (onderdeel transportgroep) bijvoorbeeld uit aardolieraffinaderijen, en uit de aardolie- en steenkoolproductenindustrie, en de reparatiebedrijven (onderdeel transportgroep) uit onder andere schoenreparaties, autoreparaties, uurwerkreparaties, muziekinstrumentenreparaties.

gens de reparatiebedrijven (49 arbeidsjaren), het verzekeringswezen (23 arbeidsjaren), de aardolie-industrie (1,7 arbeidsjaar), de burgerlijke overheid (2,8 arbeidsjaar) en de transportbedrijven (1,8 arbeidsjaar).

Als alleen de werkgelegenheid van de horeca- en recreatiegroep in beschouwing wordt genomen (300 arbeidsjaren), kan weer inzicht worden gegeven in de betekenis ervan voor de totale Zeeuwse horeca- en recreatiebedrijfstak. Deze laatste doelcategorie is geschat op ruim 3.800 arbeidsjaren. De bijdrage van de Grevelingen komt dan uit op zo'n 7,7%.

De werkgelegenheidsmultiplier geeft de verhouding weer tussen de totale werkgelegenheid (direct en indirect) en de directe werkgelegenheid. Voor de Grevelingen neemt de gemiddelde directe werkgelegenheid met een vijfde deel toe, als ook het werk dat samenhangt met de toeleverende sectoren in beschouwing wordt genomen. De gemiddelde werkgelegenheidsmultiplier bedraagt 1,20; hierbinnen is de multiplier voor de bedrijfstak transport het hoogst, en zijn die voor de bedrijfstakken horeca en recreatie het laagst. Een indicatie voor de betrouwbaarheid van deze berekeningen, kan min of meer worden afgeleid uit cijfers over de totale werkgelegenheid van de Zeeuwse economie voor het jaar 1984 (Provincie Zeeland, 1988). Vergeleken met tabel 5.3 liggen de multipliers voor de bedrijfstakken horeca, recreatie en handel in dat onderzoek met respectievelijk 1,16, 1,22 en 1,17 op een iets hoger niveau. De samengestelde multiplier voor transport was in 1984 met 1,14 echter beduidend lager dan in de Grevelingen-studie. De oorzaak van dit verschil is hier niet onderzocht, maar heeft waarschijnlijk te maken met een verandering van de economische structuur gedurende het laatste decennium.

6. SLOTBESCHOUWING

De Grevelingen als recreatiegebied, een economische drager voor de omgeving? Met een totale jaarbesteding van bruto 73 miljoen en een werkgelegenheid van 540 mensjaren kan zeker gesproken worden van een economische impuls.

Deze uitkomsten zijn gebaseerd op de uitkomsten uit een bestedingsenquête die gehouden is in de Grevelingen. Hieruit blijkt dat van de respondenten 83% geld heeft besteed of zal besteden op de enquêtedag. De belangrijkste uitgavencategorieën naar omvang en uitgaven worden gevormd door "vervoer", "accommodatie", "horeca" en "boodschappen". Aan de overige categorieën "cultuur", "recreatief winkelen" en "huur recreatiegoederen" is in slechts enkele gevallen iets uitgegeven. De bedrijven die hieronder vallen profiteren in mindere mate van de recreatie in de Grevelingen.

De dagrecreanten besteden een gemiddeld bedrag van rond de f 17,50 in het kader van een dagje uit naar de Grevelingen. Het vervoer is hierbij de grootste kostenpost, gevolgd door bestedingen aan horeca en boodschappen. Voor de verblijfsrecreanten ligt de dagbesteding rond de f 35,00, waarbij horeca het grootste gedeelte van de bestedingen uitmaakt, gevolgd door uitgaven aan vervoer, boodschappen en accommodatie.

Een vergelijking met nationale bestedingscijfers geeft aan dat de besteding door dagrecreanten in de Grevelingen gemiddeld 20% hoger ligt, maar die van verblijfsrecreanten flink lager uitvalt. Bij de laatste groep is de accommodatievorm hier waarschijnlijk debet aan, iets wat inherent is aan de locatie. Kuststreken hebben relatief veel campings en overige goedkopere vormen van accommodatieverschaffing.

De watersporters en surfers geven met gemiddeld f 34,00 per dag beduidend meer uit dan oeverrecreanten (f 22,50). Ondanks de gelijke dagbestedingen tussen surfers en watersporters verschilt de onderlinge verdeling over de uitgavencategorieën. Het percentage aan vervoerskosten ligt voor de surfers het hoogst met 40%. Het hoge aandeel buitenlanders in deze groep is hier waarschijnlijk de oorzaak van. Bij de watersporters is juist de horeca de grootste uitgavencategorie (37%). Hieraan wordt ook een veel hoger bedrag uitgegeven dan door andere recreanten. Voor de horecabedrijven is dit dus een interessante doelgroep om zich op te richten.

Binnen de groep watersporters is nog onderscheid gemaakt naar passanten en vasteligplaatshouders. Tussen beide groepen komen geen opvallende verschillen naar voren. Horeca-uitgaven liggen ook bij deze groepen vrij hoog.

Tussen de nationaliteiten komen ook grote verschillen in uitgaven voor. De Nederlanders geven met gemiddeld f 22,50 het minst uit per dag. De Belgen volgen daarop met f 34,50 en de Duitsers geven het meeste uit met een dagbesteding van circa f 42,00. De Duitsers zijn voor de verschaffers van verblijfsaccommodatie de belangrijkste doelgroep, met een uitgave van drie maal zoveel dan de Nederlanders en Belgen.

Aan de recreatie in de Grevelingen kan op jaarbasis een bedrag worden toegerekend van ruim 73 miljoen gulden. Dit is gebaseerd op het aantal dagen per jaar dat de verschillende recreanten doorbrengen in de Grevelingen. Door het ontbreken van gegevens van de surfers, is deze groep opgenomen onder de tellingen van oeverrecreanten. Het vermoeden bestaat echter dat hiermee het aandeel surfers in het totaal is onderschat. Het surfseizoen is namelijk langer dan het seizoen voor oeverrecreatie (zonnen en zwemmen), aangezien ook in het voor- en naseizoen gebruikgemaakt wordt van de Grevelingen.

Exclusief BTW genereert de Grevelingen 64 miljoen gulden aan directe bestedingen. Het daaraan gekoppelde inkomen ligt rond de 44 miljoen gulden. Het grootste deel van het inkomen komt terecht in de bedrijfstak horeca (37%). De bedrijfstak recreatie genereert het minste inkomen, namelijk 5,5 miljoen. Als echter uitdrukking gegeven wordt aan de mate waarin de sectoren die rechtstreeks met het recreatiegebied samenhangen, dan ligt de inkomensmultiplier van 1,30 hoger dan die van horeca.

Naast inkomen levert de bestedingsimpuls in de Grevelingen een werkgelegenheid van 540 arbeidsjaren op. Ook hier profiteert de horeca in de meeste mate van met 195 arbeidsjaren (36%). Binnen de bedrijfstak recreatie ontstaan 105 arbeidsjaren. Rekening houdend met het grote aantal deeltijdbanen in beide sectoren, kan gesproken worden van in totaal voor beide sectoren samen 394 feitelijke arbeidsplaatsen 1). Hierbij dient nog opgemerkt te worden dat het aantal arbeidsplaatsen dat ontstaat door recreatie in het gebied hoger zal liggen, aangezien ook via de verkoop van vaste recreatiegoederen werkgelegenheid ontstaat. Dit is in dit onderzoek niet meegenomen.

Als we kijken naar de geografische spreiding van de bestedingen, dan levert dit, afhankelijk van welke bestedingen worden meegenomen, totaal verschillende beelden op. De meeste uitgaven worden gedaan rond de twee dammen van het Grevelingenmeer met uitloop op de eilanden. Schouwen-Duiveland genereert bijna de helft van de bestedingen en Goeree-Overflakkee ruim 40%. Als de accommodatiekosten achterwege worden gelaten, dan veranderen deze percentages aanzienlijk, in ruim 60% voor Schouwen en 15% voor Flakkee. Goeree-Overflakkee is binnen de sector recreatie en toerisme dus economisch zeer afhankelijk van de verblijfsrecreatie. De horeca en detailhandel op Schouwen-Duiveland profiteren in grotere mate van de recreatie in de Grevelingen dan Goeree-Overflakkee. Totaal gezien komt bijna 100% van de bestedingen terecht in een straal van 65 km rond de Grevelingen.

Bij het vaststellen van het economische belang van een gebied als de Grevelingen, moet wel gekeken worden of er ook alternatieve bestemmingen zijn in het geval de Grevelingen als recreatiegebied mocht wegvallen. Als er een keuze bestaat tussen de Grevelingen en een ander watersportgebied binnen Nederland, dan zal dit waarschijnlijk niet veel uitmaken voor de nationale economie. De recreanten besteden hun geld dan in een ander, vergelijkbaar gebied. Voor de regionale economie zal dit echter zeker consequenties hebben. Werkgelegenheid die ter plaatse ontstaat of juist blijft bestaan door de aanwezigheid van recreanten in het gebied gedurende enkele maanden, zal hoogst waarschijnlijk wegvallen. Bestaat de keuze van een recreant echter uit een bezoek aan de Grevelingen of aan het buitenland, dan is ook op nationaal niveau sprake van verlies aan werkgelegenheid en inkomen.

Tot slot nog enkele opmerkingen met betrekking tot de uitvoering van het onderzoek. Doel van het onderzoek was mede te kijken naar de werking van de gekozen methode in de praktijk. Echter, ieder gebied is weer anders. De uitkomsten uit dit onderzoek geven een indicatie voor de aanpak van vervolgonderzoek. Het is zeker geen vaste stelregel hoe soortgelijk onderzoek in het algemeen uitgevoerd moet worden.

Door een bestedingsenquête ter plaatse uit te voeren, is naar onze mening een beter beeld ontstaan van de uitgaven die de onderscheiden recreanten in de regio doen. Na vergelijking met nationale bestedingscijfers is deze mening alleen maar versterkt. Toch is de methode kostbaar in tijd en geld. De hoeveelheid dagen die er nu in gestoken is, moet in ieder geval worden verminderd. Door te kijken naar de significantie tussen bestedingen per dag, is gekeken of onderscheid naar dagen van de week nodig is. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze test alleen een indicatie geeft en geen harde uitkomsten. De uitkomsten wijzen er op dat onderscheid tussen wekdagen en weekenddagen enige significantie vertonen. Dit geeft in ieder geval voor volgend onderzoek het signaal om zowel een week- als een weekenddag in het onderzoek te betrekken.

Met betrekking tot het onderscheid naar dag- en verblijfsrecreatie en naar recreatieactiviteit zal dit onderzoek een eerste basis vormen. De variantieanalyse geeft aan dat voorzichtig omgesprongen moet worden met verschillen in uitkomsten die lijken te bestaan tussen onderscheiden groepen. Met dit in het achterhoofd is de indeling naar type en activiteit een goede ingang voor onderzoek in een volgend gebied.

In dit onderzoek is ingegaan op de regionale spreiding van de bestedingen. Voorlopig is hierover alleen een uitspraak te doen met betrekking tot de directe bestedingen. Van deze bestedingen weten we waar ze gedaan worden, en dus ook dat er hierdoor ter plaatse mensen arbeid en inkomen genereren. Ten aanzien van de indirecte bestedingen

---

1) De economische betekenis van toerisme en recreatie in Nederland anno 1995; NRIT, p. 8.

is dit een andere zaak. Doordat op dit moment nog niet gewerkt kan worden met interregionale IO-tabellen, kan niet bepaald worden waar precies de indirecte werkgelegenheid terechtkomt via bestedingen in de Grevelingen. De mogelijkheid kan zijn dat de ijsverwerkende industrie alleen in Noord-Brabant zit. Hier komt dan normaal gesproken alle indirecte werkgelegenheid van de aankoop van ijs terecht. Via de nationale IO-tabel of een regionale tabel is dit echter niet te vast te stellen. Via bi-regionale tabellen zou dit wel mogelijk zijn. Momenteel worden er weer regionale tabellen opgesteld door het CBS in samenwerking met Oosterhaven, en dergelijke. Zodra deze tabellen beschikbaar zijn, moeten deze zeker toegepast worden in regionaal economisch onderzoek om bovengenoemde regionale verdeling duidelijk te krijgen.

Het opzetten van een regionale input-outputtabel vergt tijd en inspanning. Echter, mede door het betrekken van regionaal-economische deskundigen levert deze opzet een beter beeld van de doorwerking van de bestedingen in de economie. Zolang het CBS nog geen uitgebreide regionale tabellen heeft opgezet, zal de GRIT-methode, ondanks enige haken en ogen, voor regionaal onderzoek op basis van tijd en geld de beste methode zijn. Het verdient echter aanbeveling in de toekomst meer aandacht te besteden aan het verzamelen van informatie over de afzetstructuur van bedrijfstakken. Hierover zijn namelijk weinig gegevens bekend. Regionale input-outputtabellenstudies winnen aan waarde als de enquête een vast onderdeel van de GRIT-methodiek zou uitmaken om de leemte in gegevens op te vullen.

LITERATUURLIJST

- Bossche, M.A. van den ...et al. (1993)
Nederlands Economisch Instituut; De economische betekenis van toerisme en recreatie in Zuid-Holland; een onderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland; NEI, Afdeling Regionale en Stedelijke Ontwikkeling; Rotterdam
- Bruin, A.H. de en P.M.A. Klinkers (1994)
Recreatietoervaart: de moeite waard; Een onderzoek onder toervaarders naar vaargedrag, motieven, bestedingen in zeven watersportregio's in Nederland; Wageningen; DLO-Staring Centrum; rapport 307
- Bruin, A.H. de en P.M.A. Klinkers (1995)
Waterrecreatie in de Oosterschelde, Voordelta en Waddenzee; Een onderzoek onder watersporters in kustwateren naar motieven, gedragingen en bestedingen; Wageningen; DLO-Staring Centrum; rapport 385
- CBS
Regionale Economische Jaarcijfers 1992; Centraal Bureau voor de Statistiek; Voorburg
- CBS (1995)
Vakanties van Nederlanders 1994; Centraal Bureau voor de Statistiek; Voorburg/Heerlen 1995
- CBS (1996)
Statistisch Jaarboek 1996; Centraal Bureau voor de Statistiek; Voorburg/Heerlen
- CBS/NBT (1996)
Toerisme en recreatie in cijfers 1996; Centraal Bureau voor de Statistiek; Voorburg/Heerlen 1996
- Dormans, H.B.M.A. (1991)
De economische effecten van de dagrecreatie in Friesland; Provincie Friesland, Afdeling Onderzoek, Leeuwarden, rapportnr. 183
- DTV Consultants/Hendriks, drs. A. (1994)
Gebruikersonderzoek dagrecreatieterreinen Kabbelaarsbank en Strand Grevelingen; Breda; DTV Consultants i.o.v. Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen
- DTV Consultants/Buijvoets, drs. C.M. (1994)
Watersport in de Grevelingen; een inventariserend onderzoek; Breda; DTV Consultants i.o.v. Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen
- DTV Consultants/Wijffels, S.L.M en G.J. de Vink (1996)
Gebruikersonderzoek De Punt; Breda; DTV Consultants i.o.v. Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen
- DTV Consultants/Wijffels, drs. B en drs. A. Hendriks (1994)
Gebruikersonderzoek bezoekerscentrum Grevelingen; resultaten enquêtes augustus 1993 - mei 1994; Breda; DTV Consultants i.o.v. Natuur- en Recreatieschap de Grevelingen

- Eding G., T.M. Stelder, E.R. Vos en J. Oosterhaven (1995)
Bi-regionale interactie; Nieuwe input-outputtabellen voor Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel voor 1990; Stichting Ruimtelijke Economie Groningen
- Grontmij (1983)
Provinciaal beleidsplan recreatie en toerisme Zeeland: beleidsrapport fase 1;
 Grontmij
- Jensen, R.C., T.D. Mandeville and N.D. Karunaratne (1979)
Regional Economic Planning; Generation of regional input-output analysis; London
- Johns, P.M. and P.M.K. Leat (1987)
The application of modified GRIT input-output procedures to rural development analysis in Grampian regions; Journal of Agricultural Economics
- LNV (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij) (1993)
"Kiezen voor Recreatie": beleidsnota openluchtrecreatie 1992-2010; Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij; Ministerie van LNV; 's Gravenhage
- NBT (1996)
Strategisch Marketing Plan 1997-1999; bijlage; Nederlands Bureau voor Toerisme; Leidschendam
- Nederlands Economisch Instituut (NEI) en Economisch Technologisch Adviesbureau Stran-kinga B.V. (ETAS) (1992)
De economische betekenis van toerisme en recreatie in Rotterdam en Rijnmond; onderzoek in opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam; NEI, afdeling Regionale en Stedelijke Ontwikkeling - ETAS, Rotterdam/Hilversum
- NRIT (1990)
De economische betekenis van toerisme en recreatie in Nederland; Breda
- NRIT (1993)
De economische betekenis van toerisme en recreatie in Nederland anno 1992;
 Breda
- NRIT (1996)
Tendrapport Toerisme 1995/96; Breda
- Smith, P.S. and W.I. Morrison (1974)
Simulating the Urban Economics; London
- Stichting economisch-technologisch instituut voor Utrecht (1984)
De economische betekenis van toerisme en recreatie voor de provincie Utrecht; ETI; Utrecht, rapportnr. 215
- Teeuwen, J.L. (1997)
Verkenning economische effectenberekening; Gebruikte methoden binnen de sector recreatie & toerisme; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne nota 468
- Visser, ing. J. (1995)
Het Grevelingenmeer natuurlijk ingericht; Achtergronden van 25 jaar inrichting en beheer; Lelystad; Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Directie IJsselmeergebied; Flevobericht nr. 378

BIJLAGEN

Bijlage 1 Begrippenlijst

De begrippen recreatie en toerisme worden vaak in één adem genoemd. Ook worden ze in de dagelijkse praktijk door elkaar gebruikt. Eénduidigheid in de afbakening van de begrippen ontbreekt echter. Er wordt gesproken over toeristen en recreanten, recreatieproject en toeristisch attractiepunt, dagtoerisme en dagrecreatie, toeristisch product en recreatie-industrie, watertoerist en waterrecreant, enzovoort.

Sommigen brengen daarmee verschil aan tussen commerciële voorzieningen voor de vrijetijdsbesteding buitenshuis (toerisme) en niet-commerciële voorzieningen (recreatie). Anderen reserveren de term toerisme voor vakanties en de term recreatie voor dagtochten. Weer anderen brengen daarmee verschil aan tussen personen die van buiten de regio afkomstig zijn (toeristen) en de lokale bevolking (recreanten).

In deze studie kunnen, analoog aan de meest gangbare praktijk, beide begrippen door elkaar en naast elkaar gebruikt worden. Er wordt echter uitgegaan van het begrip recreatie als het gaat om een bezoek aan de Grevelingen. Het betreft hier een openbaar toegankelijk gebied voor openluchtrecreatie. De bezoekers zullen dan ook aangeduid worden als recreanten (dag- of verblijfsrecreant). In het gebied bevinden zich wel enkele commerciële voorzieningen. Samen vormen ze het toeristisch product Grevelingen.

Dagrecreatie	- alle bestedingen van de vrije tijd, die minimaal twee uur duren en maximaal één dag duren en die buiten de directe, vaste of tijdelijke woonomgeving plaatsvinden in de openlucht.
Dagtochten	- uitstapjes voor recreatieve doeleinden, met een minimumduur van 2 uur zonder overnachting elders.
Oeverrecreatie	- de activiteiten die plaatsvinden op, langs of vanaf de oever. Voor de oeverrecreatie is het water een onmisbaar element.
Openluchtrecreatie	- de recreatieve activiteiten die ontspanning en zelfontplooiing als hoofddoel hebben, uit vrije keuze worden verricht en die plaatsvinden in de openlucht.
Passanten	- niet-gebiedsgebonden watersporters, zonder vaste ligplaats en als zij slechts enkele uren aanmeren of een of meerdere dagen/nachten verblijven.
Recreatiegoederen	- goederen die aangeschaft worden voor de uitoefening van vormen van recreatie en toerisme. Deze kunnen als volgt verdeeld worden: a. duurzame recreatiegoederen met mogelijkheid tot overnachtingen (tweede woning, caravan, boot en tent); b. semi-duurzame recreatiegoederen, voorzover naar het oordeel van de consument ten behoeve van de vakantie aangeschaft (surfplank, bagagewagen, racefiets, en dergelijke); c. vlottende recreatiegoederen (kaart, reisgids, verzekering, en dergelijke).
Vakanties	- een verblijf buiten de eigen woning doorgebracht voor recreatieve doeleinden met minimaal één overnachting anders dan bij familie en kennissen. Ook meerdaags zakelijk bezoek met overnachtingen elders valt buiten deze definitie.
Vaste-ligplaatshouder	- gebiedsgebonden watersporter die in een van de havens in het gebied een vaste ligplaats heeft, dat wil zeggen dat er voor een periode van ten minste een seizoen bij de jachthaven een box of plaats aan de kade wordt gehuurd.
Verblijfsrecreatie	- het doorbrengen van een verblijf buiten de eigen woning voor recreatieve doeleinden, exclusief het familie- en kennissenbezoek. Tijdens het verblijf vindt tenminste één overnachting plaats.
Waterrecreatie	- aan water gebonden vormen van toerisme en recreatie.
Watersport	- het recreatieve gebruik van zeilboten, motorboten, zeilplanken, roeiboten, kano's en rubberboten.
Grote watersport	- hierbij wordt gebruikgemaakt van boten, die op enigerlei wijze geschikt zijn voor het varen op grotere wateren en waarmee zonder veel ongemak een tocht kan worden gemaakt van één of meer dagen; in de regel zijn dit vooral zeil- en motorboten.

- Kleine watersport - de watersport, waarbij gebruik wordt gemaakt van (kleine) pleziervaartuigen die door hun geringe actieradius en het geringe vermogen niet in ongunstige weersomstandigheden kunnen varen en zeer tijd-, plaats- c.q. basisgebonden zijn (kleine meeneembootjes, kano's, zeilplanken en dergelijke).
- Zakenreizen - reizen die ondernomen worden vanuit de commercie, in het kader van arbeid.

Bijlage 2 Totaaloverzicht enquêtedata, -locaties en het weer

Enquêtedata	Enquêtelocaties	Aantal	Weersomstandigheden
Vrijdag 26 juli	Grevelingendam	30	Zonnig en droog. Circa 23°C. Weinig wind
	Kabellaarsbank	32	
	Haven Port Zélande	52	
	Haven Brouwershaven	36	
	Ossehoek	41	
Zaterdag 27 juli	Grevelingendam	34	Half tot zwaar bewolkt en regenachtig. Circa 16°C. Matige wind
	Kabellaarsbank	46	
	Haven Brouwershaven	25	
	Haven Aqua Delta Bruinisse	40	
	Ossehoek/Archipel	18	
Zondag 28 juli	Grevelingendam	45	Half tot zwaar bewolkt Matige wind. Circa 17°C.
	Kabellaarsbank	25	
	Haven Brouwershaven	18	
	Haven Aqua Delta Bruinisse	34	
	Mosselbank	18	
Maandag 29 juli	De Punt	52	Half tot zwaar bewolkt Matige wind. Circa 18°C.
	Binnenkant Brouwersdam	8	
	Haven Aqua Delta Bruinisse	44	
	Kabellaarsbank	15	
Dinsdag 30 juli	Kabellaarsbank	1	Afwisselend. Circa 20°C. Matige tot krachtige wind
	Haven/strandje Den Osse	21	
	Haven/strandje Herkingen	43	
	Haven Ouddorp	22	
	Scharendijke	10	
	Binnenkant Brouwersdam	33	
Zondag 18 augustus	De Punt	52	Zonnig en droog. Circa 20°C. Zwakke tot matige wind
	Haven Herkingen	26	
Maandag 19 augustus	Grevelingendam	40	Zonnig en droog. Circa 25°C. Matige wind
	De Punt	32	
	Binnenkant Brouwerdam	12	
Woensdag 18 september	De Punt	6	Half tot zwaar bewolkt. Circa 16°C. Harde wind
	Kabellaarsbank	54	
Zaterdag 28 september	Haven Aqua Delta Bruinisse	27	Half tot zwaar bewolkt. Matig tot krachtige wind. Circa 15°C.
	Grevelingendam	37	

Bijlage 3 Enquête Grevelingen

Naam enquêteur: .....

Datum interview: dag/maand/jaar: ...../...../1996

Weersgesteldheid: 0 zonnig/licht bewolkt   0 windstil
0 afwisselend/half bewolkt   0 matige wind
0 zwaar bewolkt   0 harde wind

Interviewlocatie: *Recreatieterreinstrand*   *Jachthaven*   *Watersporteiland*
0 Kabbelaarsbank   0 Brouwershaven   0 Mosselbank
0 Strand Grevelingen   0 Aqua Delta   0 Ossehoek
0 De Punt   0 Port Zélande   0 Archipel
0 Den Osse   0 Herkingen
0 Scharendijke   0 Ouddorp
0 Binnenkant Brouwersdam

Begintijd interview: .....uur   .....minuten

Geslacht respondent: 0 man   0 vrouw

Respons:

(vragen of respondent al eerder geënquêteerd is)

0 weigeraar
0 al eerder geënquêteerd → **einde enquête**

Reden weigering: .....
.....

PERSOONLIJK

Ik wil u eerst enkele vragen stellen over uzelf en de groep mensen waarmee u de Grevelingen bezoekt.

1. In welk land woont u?
 Nederland → Wat zijn de eerste vier cijfers van uw postcode? .....
  - Duitsland → In welke stad/plaats woont u? .....
  - België → In welke stad/plaats woont u? .....
  - Anders, nl. ....(land) .....(plaats)
2. Wat is uw leeftijd? ..... jaar
  3. Uit hoeveel personen bestaat het gezelschap waarmee u vandaag op de Grevelingen bent?
(totale groepsgrootte inclusief respondent)
 ..... personen
 alleen (→ naar vraag 5)
  4. Wat is de relatie die u met de groep/persoon heeft? (meerdere antwoorden mogelijk)
 echtgeno(o)t(e)/partner
 kinderen
 overige familie; inclusief kinderen < 15 jaar
 overige familie
 vrienden/kennissen
 anders
  5. Wat is de **belangrijkste reden** dat u en uw gezelschap naar de Grevelingen zijn gekomen
(maar 1 antwoord mogelijk!)
 om te zonnen, zwemmen, fietsen, vissen, en dergelijke (→ naar vraag 7)
 vanwege de surfmogelijkheden (→ naar vraag 7)
 om te varen met zeil- of motorboot
  6. Heeft u een vaste ligplaats/thuishaven in de Grevelingen? (eventueel kaartje laten zien)
 ja (vaste-ligplaatshouder)
 nee (passant)

VERVOER

Ik wil nu graag nagaan hoe u naar de Grevelingen bent gekomen en welke uitgaven u daarvoor heeft gemaakt.

7. Bent u vanmorgen vanuit uw eigen woning (woonplaats) vertrokken en komt u daar vanavond weer terug?
 ja (dagrecreant)
 nee (verblijfsrecreant)
8. Met welke wijze van vervoer bent u van uw **huisadres (woonplaats)** naar deze regio gekomen?
 openbaar vervoer
 personenauto, motor, busje (max. 6 pers.)
 camper
 bromfiets, scooter
 fiets
 lopend
 boot
 anders, namelijk .....
9. Hoeveel kosten heeft u voor het vervoer gemaakt met betrekking tot de volgende categorieën?
(enkele reis en exclusief benzinekosten)

Uitgave-categorie	Bedrag	Plaats
kaartje/strippen openbaar vervoer	f	XXX
parkeergeld/stalling	f	
brug-/sluisgeld/pont	f	XXX
huur vervoermiddel (excl. camper)	f	

10. Hoeveel personen zijn er met u meegereisd?
 ..... personen

Indien dagrecreant (zie vraag 7)

→naar vraag 20

11. Met welke wijze van vervoer bent u van uw **verblijfsadres** naar de Grevelingen gekomen?
- openbaar vervoer
  - personenauto, motor, busje (max. 6 pers.)
  - camper
  - bromfiets, scooter
  - fiets
  - lopend
  - boot
  - anders, namelijk .....

12. Hoeveel kosten heeft u voor het vervoer gemaakt met betrekking tot de volgende categorieën?
 (enkele reis)

Uitgave-categorie	Bedrag	Plaats
kaartje/strip openbaar vervoer	f	XXX
parkeergeld/stalling	f	
brug-/sluisgeld/pont	f	XXX
huur vervoermiddel (excl. camper)	f	

13. Hoeveel personen zijn er met u meegereisd? (op of in hetzelfde vervoermiddel)
 ..... personen

ACCOMMODATIE

Ik zou graag iets meer willen weten over uw accommodatie.

14. In wat voor soort accommodatie overnacht u? *(verblijf omcirkelen in tabel)*
15. In welke plaats/haven/watersporteiland verblijft u? *(plaats invullen in tabel)*
16. Hoelang verblijft u hier? *(maanden, weken óf dagen invullen in tabel, omcirkelen wat van toepassing is)*
17. Wat zijn naar schatting de totale kosten van de verblijfsaccommodatie tijdens uw *gehele* verblijf in de regio (incl. toeristenbelasting)? *(bedrag invullen in tabel)*
18. Met hoeveel personen maakt u gebruik van deze accommodatie? *(aantal personen invullen in tabel)*
19. Zijn de kosten van de accommodatie via een reisorganisatie of direct aan de verhuurder betaald?
 via reisorganisatie
 direct aan verhuurder

Accommodatie (14)	Plaats (15)	Verblijfsduur (16)	Verblijfskosten (17)	Personen (18)
toercaravan		..... dagen/weken/maanden	f	
camper		..... dagen/weken/maanden	f	
tent		..... dagen/weken/maanden	f	
hotel		..... dagen/weken/maanden	f	
pension		..... dagen/weken/maanden	f	
appartement		..... dagen/weken/maanden	f	
			(passanten/liggeld)	
eigen boot	(jachthaven)	..... dagen/weken/maanden	f	
	(watersporteiland)			
	0 ankeren			
leen/huurboot	(jachthaven)	..... dagen/weken/maanden	f	
	(watersporteiland)			
	0 ankeren			
			(huur (erfpacht), stageld)	
Eigen: tweede woning		..... dagen/weken/maanden	f	
zomerhuisje		..... dagen/weken/maanden	f	
stacaravan		..... dagen/weken/maanden	f	
Gehuurde: bungalow		..... dagen/weken/maanden	f	
stacaravan		..... dagen/weken/maanden	f	
bij familie, vrienden, kennissen in huis		..... dagen/weken/maanden	f	
anders, nl.		..... dagen/weken/maanden	f	
.....				

BESTEDINGEN VANDAAG

Graag wil ik met u even deze dag doornemen om te kijken welke bestedingen u al heeft gemaakt en nog denkt te gaan maken, (respondent kan eventueel dag van gisteren in gedachten nemen).

20. Kunt u aangeven hoeveel u tot nu toe uitgegeven heeft aan de volgende categorieën?
Hierbij willen we ook graag weten waar u deze uitgaven heeft gedaan en op hoeveel personen die uitgave van toepassing was, (invullen in schema).

Uitgave-categorie	Bedrag	Plaats	Personen
Horeca (restaurant, café, etc.)	f		
	f		
	f		
Entreekosten	f		
	f		
Toeristische aankopen/cadeautjes/ souvenirs	f		
	f		
Boodschappen (eten/drinken), incl. van huis meegenomen etenswaren/drinken	f		
	f		
Huur recreatiegoederen anders dan vervoer (surfplank, waterfiets, roeibootje, stoel)	f		
	f		

21. Kunt u aangeven hoeveel u vandaag nog denkt uit te geven aan genoemde categorieën?
Hierbij willen we ook graag weten waar u deze uitgaven denkt te doen en op hoeveel personen de uitgave van toepassing zal zijn, (invullen in schema).

Uitgave-categorie	Bedrag	Plaats	Personen
Horeca (restaurant, café, etc.)	f		
	f		
	f		
Entreekosten	f		
	f		
Toeristische aankopen/cadeautjes/ souvenirs	f		
	f		
Boodschappen (eten/drinken), incl. van huis meegenomen etenswaren/drinken	f		
	f		
Huur recreatiegoederen anders dan vervoer (surfplank, waterfiets, roeibootje, stoel)	f		
	f		

TOT SLOT

22. Is de Grevelingen de hoofdreden of een van de redenen dat u deze regio bezoekt?
 hoofdreden
 een van de redenen

23. En.....? Vindt u de Grevelingen de moeite waard om nog eens terug te komen?
 ja
 nee
 weet niet

24. Heeft u nog opmerkingen over dit onderzoek?

.....
.....

HARTELIJK BEDANKT VOOR UW MEDEWERKING